

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. О. ЩИПАНОВА

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

**Методичні рекомендації та завдання до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право»
в 2 частинах. Частина 2**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 7 від 29.12.2025 р.

Запоріжжя
2025

УДК 347.1(076.5)

Щ 841

Щипанова О. О. Цивільне право (Загальна частина) : методичні рекомендації та завдання до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право» : в 2 ч. Ч. 2. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 67 с.

Методичні рекомендації містять плани теоретичних питань, винесених на обговорення на практичних заняттях, переліки основних термінів і понять, необхідних для опанування кожної теми, контрольні питання для самоперевірки засвоєння матеріалу, завдання для самостійної підготовки (порівняльні таблиці, схеми, ситуаційні завдання-кейси тощо), тематику презентації, а також методичні рекомендації до вивчення теоретичного матеріалу та виконання кожного виду робіт. Також надаються переліки основної і додаткової літератури, інформаційних ресурсів та використаних джерел.

У виданні висвітлено програмний матеріал змістових модулів «Особисті немайнові права фізичної особи», «Речове право. Право власності», «Право інтелектуальної власності», а також «Загальні положення про зобов'язання», які вивчаються здобувачами другого року навчання у другому (весняному) семестрі.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право».

Рецензент

Т.О. Коломоєць, доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ЗНУ

Відповідальний за випуск

Д.О. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права ЗНУ

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Зміст практичних занять.....	9
Практичне заняття 1. Загальні положення про особисті немайнові права фізичної особи.....	9
Практичне заняття 2. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи.....	11
Практичне заняття 3. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.....	14
Практичне заняття 4. Право власності та його види.....	17
Практичне заняття 5. Підстави виникнення права власності.....	22
Практичне заняття 6. Підстави припинення права власності.....	25
Практичне заняття 7. Право спільної власності.....	28
Практичне заняття 8. Речові права на чуже майно.....	31
Практичне заняття 9. Захист права власності та речових прав на чуже майно.....	34
Практичне заняття 10. Право інтелектуальної власності. Авторське право і суміжні права.....	37
Практичне заняття 11. Право промислової власності.....	42
Практичне заняття 12. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу та нетипові об'єкти права інтелектуальної власності.....	44
Практичне заняття 13. Загальні положення про зобов'язання.....	47
Практичне заняття 14. Виконання зобов'язання.....	50
Практичне заняття 15. Припинення зобов'язання та правові наслідки його порушення.....	54
Словник основних термінів.....	58
Рекомендована література.....	62
Перелік використаних джерел.....	66

ПЕРЕДМОВА

«Цивільне право» як одна з фундаментальних навчальних дисциплін, належить до обов'язкових освітніх компонентів циклу професійної підготовки спеціальності «Право» та вивчається протягом двох років. На другому курсі (3 і 4 навчальні семестри) вивчається програмний матеріал, який складає Загальну частину цивільного права.

Метою вивчення освітнього компоненту «Цивільне право» є набуття ґрунтовних спеціальних знань у сфері професійної підготовки із правового регулювання цивільних правовідносин, змісту та сутності основних правових інститутів цивільного права, основних теоретичних положень та тенденцій розвитку сучасної цивілістичної науки. Метою також є формування у здобувачів компетентностей щодо правильного розуміння і тлумачення змісту цивільно-правових актів, необхідних для застосування у практичній діяльності, сприяння розвитку творчого правового мислення. Отже, загальною метою курсу є досягнення всебічного глибокого розуміння природи й сутності цивільно-правових відносин, підготовка до практичної діяльності висококваліфікованих фахівців-цивілістів, формування творчої особистості майбутніх правників.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Цивільне право» у 4 семестрі є:

- засвоєння здобувачами теоретичних знань про поняття і основні інститути цивільного права (особисті немайнові права фізичних осіб, право власності та речові права на чуже майно, авторське право та суміжні права, право промислової власності, загальні положення про цивільно-правові зобов'язання), їх правове регулювання, застосування та механізми захисту;

- набуття здобувачами теоретичних знань, умінь і компетентностей із застосування положень цивільного права для реалізації суб'єктивних прав, виконання обов'язків, а також захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин;

- формування у здобувачів практичних навичок складання цивільно-правових документів, необхідних для використання у практичній діяльності;

- формування навичок самостійного критичного мислення, юридичного аналізу проблемних питань цивільного та сімейного законодавства України, практики його застосування.

Позитивним результатом вивчення освітнього компоненту «Цивільне право» є отримання здобувачами **компетентностей** та досягнення програмних результатів, які визначаються силабусом навчальної дисципліни, зокрема:

- здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів цивільного права та положень цивільного законодавства;

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, що необхідно зокрема при вивченні питань, які виносяться на самостійний розгляд, підготовці

порівняльних таблиць, зразків цивільно-правових документів, вирішенні кейсів тощо;

- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях, при вирішенні кейсів, тестових завдань, підготовці зразків цивільно-правових документів;

- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності, зокрема при визначенні предмета правового регулювання цивільних відносин;

- навички використання інформаційних і комунікаційних технологій, що проявляються при пошуку необхідної інформації, роботі з електронними ресурсами, спеціалізованими сайтами та реєстрами;

- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;

- здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного цивільного права, а також змісту цивільно-правових інститутів;

- знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права;

- здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції при вирішенні кейсів, тестових завдань, підготовці презентацій та виконанні інших видів завдань для самоконтролю;

- здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності;

- здатність до самостійної підготовки проєктів актів правозастосування, проєктів правочинів, заяв, інших юридичних документів;

- здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Навчальна дисципліна «Цивільне право» (Загальна частина) пов'язана як з теоретико-юридичними, так і галузевими юридичними науками. Насамперед, вона спирається на фундаментальні розробки «Теорії держави та права», зокрема на положення про предмет і метод правового регулювання, вчення про норму права та правовідносини, тлумачення та застосування нормативних актів тощо. Простежується також зв'язок з «Конституційним правом», оскільки в основі регулювання приватно-правових засад лежить конституційний принцип визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, тому спираючись на отриманні знання, здобувачі поглиблено вивчають відповідні цивільно-правові норми. Освітній компонент «Судові та правоохоронні органи України» є основою для подальшого вивчення цивільно-правових механізмів та способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб в курсі цивільного права.

Однією з форм вивчення навчальної дисципліни «Цивільне право» є практичні заняття, які спрямовані на поглиблене вивчення навчальної дисципліни та опанування її основних теоретичних засад. Це вид заняття, на якому викладач організовує обговорення здобувачами питань програмного матеріалу.

Мета практичних занять – допомогти здобувачам опанувати курс цивільного права, засвоїти його фундаментальні теоретичні положення, набути навички правильного застосування норм цивільного законодавства.

У ході підготовки до практичних занять здобувачі повинні засвоїти загальні засади правового регулювання цивільно-правових відносин, опанувати юридичний інструментарій, навчитися самостійно аналізувати норми цивільного законодавства, оволодіти основними навичками практичного застосування цивільно-правових норм.

У процесі роботи на практичних заняттях, при обговоренні теоретичних питань та аналізі практичних ситуацій, здобувачі також мають навчитися формулювати і викладати свої думки, робити висновки, аналізувати положення цивільного законодавства України. Практичні заняття мають сприяти розвиткові творчої самостійності здобувачів, поглибленню їх інтересу до науки і наукових досліджень, розвиткові культури мовлення, формуванню навичок публічного виступу, участі в дискусії.

Практичні заняття є також важливою формою контролю знань здобувачів вищої освіти.

Основою ефективної підготовки здобувача до практичного заняття є вивчення лекційного матеріалу та самостійна робота.

Самостійну підготовку варто розпочинати з опанування тексту відповідної лекції, потім необхідно ознайомитися з положеннями підручників та навчальних посібників, за потреби законспектувати в зошит самопідготовки відповідний теоретичний матеріал. Для забезпечення найефективнішої підготовки у даному навчально-методичному виданні наводиться перелік підручників та навчальних посібників, які варто використовувати для опанування положень кожної з тем. Зазначений перелік літератури не є вичерпним. Бажано використовувати і інші джерела, в тому числі періодичні видання, адже опанування положень курсу передбачає й розуміння сутності його дискусійних доктринальних положень.

При підготовці до практичного заняття обов'язково слід використовувати першоджерела регулювання цивільних відносин – Цивільний кодекс України та інші нормативно-правові акти, запропоновані до кожної теми. При цьому необхідно використовувати останні редакції нормативно-правових актів з урахуванням внесених змін і доповнень на момент ознайомлення. Для цього слід використовувати сайт Верховної Ради України розділ «Законодавство України» (URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main>).

Опрацьовувати підручники, навчальні посібники, нормативно-правові акти, їх коментарі треба уважно, всебічно та критично аналізувати прочитане. Зустрівши нове, незрозуміле слово, необхідно з'ясувати його зміст у словнику. Не зробивши цього, існує вірогідність неправильного сприйняття його значення, фраз або і всього тексту. Для запобігання цьому при самопідготовці варто використовувати термінологічні, тлумачні словники, юридичні енциклопедії. Якщо ж важко зрозуміти текст певної правової норми Цивільного кодексу України, варто звернутися до відповідних положень науково-

практичних коментарів, перелік яких також наводиться нижче у переліку рекомендованої літератури.

Готуючись до практичного заняття необхідно звернути увагу на *визначення ключових понять і термінів*, які слід вивчити, а якщо потрібно – додатково внести до електронного конспекту або зошиту для самопідготовки. До такого конспекту-словника варто звертатися перед практичним заняттям, перед тестуванням або складанням екзамену (у весняному семестрі) з метою повторення основних визначень та дефініцій навчальної дисципліни.

Також, опановуючи нову тему, варто повторити теоретичні положення правових категорій, що належать до раніше вивчених тем, якщо вони перебувають у логічному взаємозв'язку з питаннями, що вивчаються.

Про належне засвоєння теоретичного матеріалу свідчить можливість здобувача надати розгорнуті відповіді на запропоновані до кожної теми *питання для самоконтролю*, якими в процесі підготовки не слід нехтувати.

При складанні *порівняльних таблиць* необхідно врахувати, що порівняння визначених у завданні правових категорій повинно бути здійснене на підставі критеріїв, які слід віднайти самостійно. Отже, таблиця має складатися з декількох стовпчиків, першим з яких завжди буде критерій для порівняння. Слід враховувати також те, що критерії для порівняння повинні бути спільними для усіх юридичних категорій, що порівнюються. Поширеною помилкою є рознесення тексту у колонки, зміст яких жодним чином не співвідноситься між собою та не відповідає обраному критерію. Також в таблиці повинні міститися посилання на норми чинного законодавства, які мають бути зазначені щодо кожного твердження, що наводиться, а не щодо таблиці в цілому.

При *виконанні схем* слід врахувати, що схема (малюнок) має повною мірою розкривати сутність юридичної категорії, а отже бути змістовною, навантаженою окремими елементами та містити текстуальне наповнення (визначення, характеристики ознак тощо). Кожен з елементів схеми повинен мати посилання на норми чинного законодавства, якими обґрунтовуються її положення.

При виконанні таких видів практичних завдань як *складання кейсів, наведення прикладів, пошук правових норм у нормативно-правових актах*, важливо пам'ятати, що при наданні відповіді слід вказати не лише номер статті (її частини чи пункту, якщо такі є), якою обґрунтовується відповідь, але й навести текст самої правової норми (статті, її частини, пункту, абзацу тощо), на яку здійснюється посилання. При *складанні переліків нормативно-правових актів* їх необхідно розташувати за критерієм юридичної сили, правильно оформити вихідні дані та додати посилання на URL-адреси актів на сайті Верховної Ради України.

При вирішенні наявних *ситуаційних кейсів* (задач) потрібно проаналізувати умови фабули. Логічному і нормативному обґрунтуванню повинен відповідати кожний висновок, зроблений при відповіді. Не слід робити загальних висновків, що лише констатують факт порушення закону. Обов'язково потрібно визначити правові наслідки такого порушення.

Презентація, яка зазвичай виконується у форматі Power Point, повинна поєднувати теоретичний та практичний матеріал теми. Бажано, щоб матеріал був викладений схематично, а не являв собою масив тексту. Крім того, слайди обов'язково мають містити посилання на норми чинних нормативно-правових актів, якими обґрунтовується наведений матеріал. Орієнтовна мінімальна кількість слайдів – 20, але при цьому зміст теми має бути розкритий повністю. Максимальна кількість слайдів не обмежується. Однак, слайди, що містять лише назву теми, відомості про автора, план, назви підрозділів (окремих питань), перелік літератури – в загальну кількість не враховуються. Останній слайд повинен містити перелік літератури та нормативно-правових актів, які були використані при підготовці презентації.

Контроль якості опанування навчального матеріалу на практичному занятті може відбуватись у різних формах: доповіді здобувача, співбесіди, загальногрупової дискусії, демонстрації здобувачем самостійно підготованих презентаційних матеріалів, проведення письмових контрольних робіт, термінологічних диктантів, виконання інтерактивних завдань, мозкових штурмів тощо. Презентації, теми для виконання яких запропоновані до кожної теми курсу, можуть заслуховуватися і обговорюватися на практичному занятті або перевірятися викладачем після його проведення.

На практичні заняття виносяться теоретичні питання, обов'язкові для обговорювання. Виконання додаткових практичних завдань (підготовка презентаційних матеріалів, розв'язання ситуаційних кейсів, задач, підготовка порівняльних таблиць, складання схем, переліків нормативно-правових актів тощо) визначається викладачем при оголошенні завдання на наступне практичне заняття.

Практичні завдання повинні бути виконані здобувачем особисто і самостійно. Якщо у письмовій роботі наявний повний або частковий плагіат, компіляції, то такі відповіді оцінюватимуться у 0 балів. **Дотримання принципу академічної доброчесності**, вимог Закону «Про авторське право та суміжні права», вимог, які регулюють політику академічної доброчесності у Запорізькому національному університеті (URL : <https://www.znu.edu.ua/ukr/university/pidrozdily/1165/11704/12531>), зокрема Кодексу академічної доброчесності Запорізького національного університету (URL : https://www.znu.edu.ua/docs/kodeks_akadem_chnoyi_dobrochesnost__.pdf) є обов'язковим.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про особисті немайнові права, їх ознаки, зміст, особливості реалізації, види, нормативно-правове регулювання, а також загальні та спеціальні способи захисту.

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття та ознаки особистих немайнових прав фізичної особи.
2. Зміст особистих немайнових прав.
3. Здійснення особистих немайнових прав. Обмеження у здійсненні.
4. Класифікація особистих немайнових прав.
5. Захист особистих немайнових прав.
6. Практика ЄСПЛ з захисту особистих немайнових прав фізичної особи.

□ □ Основні терміни і поняття

Особисті немайнові права; абсолютні права; позитивний та негативний зміст особистих немайнових прав; особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи; особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, природжені та придбані немайнові права; особисті немайнові права юридичної особи; захист особистих немайнових прав, загальні та спеціальні способи захисту, поновлення порушеного права, спростування недостовірної інформації, право на спростування, право на відповідь, заборона поширення інформації, яка порушує особисті немайнові права.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Вивчаючи дану тему, насамперед, необхідно запам'ятати поняття особистих немайнових прав як міри можливої поведінки управоможеної особи щодо особистих благ немайнового характеру, які позбавлені економічного змісту і дають можливість особі на свій розсуд визначати свою поведінку в сфері свого приватного життя. Визначивши поняття, варто охарактеризувати його ознаки (невіддільність від особистості їх носія; абсолютний характер; відсутність майнового змісту). Особисті немайнові права відрізняються від майнових прав, тому необхідно знати їх специфічні особливості. Вони також підлягають правовому захисту, як і майнові. Здобувач повинен знати яким чином здійснюється захист зазначених особистих немайнових прав.

Крім того, слід мати на увазі, що Конституція України 1996 р. істотно розширила коло особистих немайнових прав, які також є об'єктами цивільно-

правових відносин. В літературі особисті немайнові права поділяються на певні види, слід чітко знати на які саме і вміти охарактеризувати їх зміст. Варто пам'ятати й те, що деякими особистими немайновими правами наділені не тільки фізичні, а й юридичні особи.

Гарантією здійснення особистих немайнових прав є їх належний цивільно-правовий захист (ст.ст.15, 275 ЦК) як система заходів, спрямованих на припинення порушення особистого немайнового права та усунення його негативних наслідків. Тому необхідно чітко зрозуміти зміст загальних та спеціальних способів захисту, які належить використовувати для захисту особистих немайнових прав.

□□ **Питання для самоконтролю**

1. У чому полягають відмінності особистих немайнових прав від майнових прав?
2. Який зміст має особисте немайнове право?
3. Хто є суб'єктом особистих немайнових прав?
4. За якими принципами відбувається здійснення особистих немайнових прав?
5. Які обмеження у здійсненні особистих немайнових прав вам відомі? Що є підставою їх запровадження?
6. Які механізми гарантування здійснення особистих немайнових прав вам відомі?
7. Які види особистих немайнових прав вам відомі?
8. Куди слід звертатися у випадку порушення особистих немайнових прав?
9. Які загальні способи захисту особистих немайнових прав передбачені законодавством?
10. Які спеціальні способи захисту особистих немайнових прав вам відомі?

□□ **Завдання для самоконтролю**

1. З посиланням на норми чинного законодавства **зробити порівняльну таблицю** правового регулювання особистих немайнових прав, передбачених Конституцією України та Цивільним кодексом України.

2. Використовуючи медіа ресурси або судову практику **навести приклади реальних резонансних випадків порушення особистих немайнових прав** фізичних (юридичних) осіб, що мали місце в Україні. (Можливе виконання у вигляді презентації з демонстрацією на практичному занятті).

3. Підготувати **кросворд з даної теми**, який повинен складатися не менше, ніж з 20 термінів.

□ □ Тематика презентацій

1. Генеза правового регулювання системи особистих немайнових прав в Україні.
2. Доктринальні класифікації особистих немайнових прав фізичних осіб.
3. Соціальна цінність особистих немайнових прав в сучасних умовах.
4. Межі здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб.
5. Гарантії реалізації особистих немайнових прав фізичних осіб.
6. Особисті немайнові права юридичних осіб.
7. Способи захисту особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.
8. Джерела права ЄС з регулювання механізму захисту особистих немайнових прав фізичної особи.
9. Стандарти ЄС щодо способів захисту особистих немайнових прав.
10. Практика ЄСПЛ з захисту особистих немайнових прав.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

ТЕМА: ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИРОДНЕ ІСНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, їх нормативно-правове регулювання відповідно до ЦК та інших актів законодавства України; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із реалізацією цих прав, набуття компетентностей зі складання юридичних документів, необхідних для захисту цих прав у випадку їх порушення.

□ □ Питання для обговорення

1. Загальна характеристика особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи: поняття, класифікація, зміст, умови реалізації.
2. Право на життя. Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю. Практика ЄСПЛ з захисту права на життя (аналіз справи *Vo v. France*, 08.07.2004).
3. Право на охорону здоров'я. Право на медичну допомогу. Право на інформацію про стан свого здоров'я. Права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я.
4. Право на свободу. Право на особисту недоторканість.
5. Право на донорство.
6. Право на сім'ю. Право на опіку та піклування.
7. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи: форми та способи.

□ □ Основні терміни і поняття

Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи; право на життя фізичної особи, еутаназія, репродуктивні права фізичної особи, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу; право на донорство та трансплантацію, право на інформацію про стан здоров'я, право на таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на лікуванні в стаціонарі; право на безпечне довкілля, право на свободу, право на особисту недоторканість, право на сім'ю, опіку та піклування, патронатне виховання.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Вивчаючи особливості особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи необхідно з'ясувати, що вони є благами першого рівня, тобто першоосновою всіх інших особистих немайнових прав; є абсолютною цінністю, бо забезпечують існування людини як такої, як біологічної істоти; виникають з моменту народження, діють протягом усього життя людини, припиняються зі смертю; існують незалежно від їх правового регулювання, при цьому держава повинна їх охороняти, а у разі порушення – захищати.

Правове регулювання особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування здійснюється на підставі глави 2 Конституції України, глави 21 ЦК України, але не обмежується ними. Тому при аналізі поняття, змісту, умов реалізації кожного із даних прав здобувачам потрібно опрацювати перелік нормативно-правих актів, розміщений на сторінці дисципліни в СЕЗН Moodle ЗНУ.

□ □ Питання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи?
2. Який зміст має право на життя? Які гарантії його реалізації передбачені законодавством?
3. Які умови участі фізичної особи у медичних, наукових та інших дослідках?
4. За яких умов відбуваються клінічні випробування лікарських засобів на людях?
5. Які репродуктивні права передбачені законодавством? Які умови їх реалізації?
6. У який спосіб можна реалізувати право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю?
7. У чому полягає зміст права на охорону здоров'я і чим воно відрізняється від права на медичну допомогу?
8. За яких умов відбувається реалізація права на медичну допомогу? Які види медичної допомоги існують?
9. За яких умов відбувається реалізація права на психіатричну допомогу?

10. У який спосіб можна реалізувати право на інформацію про стан здоров'я?

10. У який спосіб можна захистити право на таємницю про стан здоров'я?

11. Які гарантії реалізації права на свободу та особисту недоторканість передбачені законодавством?

12. За яких умов відбувається реалізація права на донорство?

13. Який зміст має право на сім'ю? Які гарантії його реалізації?

14. Який зміст має право на безпечне довкілля? Які способи захисту можна використати у випадку його порушення?

Завдання для самоконтролю

1. Використовуючи сайт Верховної Ради України, здійснити пошук та скласти перелік нормативно-правових актів, що регулюють особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи.

2. Підготувати кросворд з даної теми, який має складатися не менше, ніж з 20 термінів.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. Внаслідок ДТП 16-ти літній А. отримав травму хребта та потрапив на стаціонарне лікування до медичного закладу.

Які особисті немайнові права має А., перебуваючи на лікуванні?

Кейс 2. Перебуваючи у зареєстрованому шлюбі, Б. завагітніла від чоловіка, але не бажаючи народжувати дитину, потай від нього перервала вагітність. Чоловік Б., який тривалий час умовляв дружину народити дитину, випадково дізнавшись про переривання нею вагітності, подав на розлучення.

У суді він пояснив, що за його переконанням питання планування сім'ї повинні вирішуватися за спільною згодою подружжя, і зробивши аборт, дружина тим самим порушила його права. В свою чергу, Б. заявила, що згідно чинного законодавства згода чоловіка на переривання дружиною вагітності не вимагається, права чоловіка вона жодним чином не порушила і підстав для розлучення не бачить.

Розгляньте аргументи сторін спору. Які умови для штучного переривання вагітності передбачені чинним законодавством? Чи порушила Б. права свого чоловіка?

4. Підготувати скаргу на дії сімейного лікаря, який порушив право на таємницю про стан здоров'я пацієнта.

5. Скласти перелік документів, які необхідні для відновлення порушеного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Тематика презентацій

1. Правове регулювання права на охорону здоров'я.
2. Правове регулювання права на медичну допомогу.
3. Види медичної допомоги.
4. Правове регулювання права на психіатричну допомогу.
5. Правове регулювання зміни правового статусу особи, яка змінила стать.
6. Правове регулювання права на право на проведення лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій.
7. Право на донорство та трансплантацію органів і анатомічних матеріалів людини: сучасний стан та перспективи розвитку.
8. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
9. Практика ЄСПЛ з захисту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3

ТЕМА: ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, їх нормативно-правове регулювання відповідно до ЦК та інших актів законодавства України; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із реалізацією цих прав, набуття компетентностей зі складання юридичних документів, необхідних для захисту цих прав у випадку їх порушення.

□ □ Питання для обговорення

1. Загальна характеристика особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи: поняття, класифікація, зміст, умови реалізації.
2. Особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію особистості:
  - право на ім'я, його зміну та використання (ст.ст.294-296 ЦК), на використання псевдоніму;
  - право на індивідуальність (ст.300 ЦК);
  - право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст.309 ЦК);
  - право на вибір роду занять (ст.312 ЦК).
3. Особисті немайнові права, що забезпечують недоторканність внутрішнього світу особистості, її автономність в суспільстві:
  - право на повагу до гідності та честі (ст.297 ЦК). Практика ЄСПЛ щодо захисту гідності та честі (аналіз справи *Tamiz v. The United Kingdom*, 19.09.2017);
  - право на повагу до людини, яка померла (ст.298 ЦК);
  - право на недоторканність ділової репутації (ст.299 ЦК);

- право на особисте життя та його таємницю (ст.301 ЦК). Практика ЄСПЛ щодо захисту права на особисте (приватне) життя (аналіз справ *S. and Marper v. The United Kingdom* 04.12.2008; *Rotaru v. Romania* 04.05.2000; *Stubbings and Others v. The United Kingdom*, 22.10.1996);

- право на таємницю кореспонденції (ст.306 ЦК);

- право на особисті папери, розпорядження ними та право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів (ст.303-305 ЦК);

- право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- і відео зйомок (ст.307 ЦК);

- право на охорону інтересів особи, зображеної на фотографіях та у інших художніх творах (ст.308 ЦК). Практика ЄСПЛ щодо захисту інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відео зйомок, охороні інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах (аналіз справи *Reklos and Davourlis v. Greece* 15.01.2009);

- право на місце проживання (ст.310 ЦК) і право на недоторканність житла (ст.311 ЦК);

- право на свободу пересування (ст.313 ЦК).

4. Особисті немайнові права, що забезпечують фізичній особі суспільну взаємодію із іншими:

- право на інформацію (ст.302 ЦК). Захист персональних даних відповідно до стандартів ЄС;

- право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів (ст.305 ЦК);

- право на свободу об'єднання (ст.314 ЦК);

- право на мирні зібрання (ст.315 ЦК).

5. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття: форми та способи.

□ □ Основні терміни і поняття

Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи; право на ім'я, псевдонім, право на честь, гідність та ділову репутацію, право на індивідуальність, право на таємницю особистого життя, право на особисті папери та таємницю кореспонденції, право на інформацію, право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості, цензура, право на вибір роду занять, право на місце проживання, право на недоторканість житла, право на свободу пересування, права особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відео-зйомки, права особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах, право на свободу об'єднання, право на мирні зібрання.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Вивчаючи особливості особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи необхідно з'ясувати, що вони є благами другого

рівня, бо забезпечують існування людини в соціумі, у взаєминах з іншими особами; виникають з підстав, зазначених у законі; можуть бути обмежені на підставі та в порядку, передбаченому Конституцією або законом.

Правове регулювання особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття здійснюється на підставі глави 2 Конституції України, глави 22 ЦК України, але не обмежується ними. Тому при аналізі поняття, змісту, умов реалізації кожного із даних прав здобувачам потрібно опрацювати перелік нормативно-правих актів, розміщений на сторінці дисципліни в СЕЗН Moodle ЗНУ.

□□ **Питання для самоконтролю**

1. У чому полягають особливості особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи?
2. Який зміст має право на ім'я?
3. Які підстави для зміни імені передбачені законодавством? В якому порядку відбувається зміна імені фізичної особи?
4. Які правила використання імені фізичної особи вам відомі?
5. У який спосіб можна захистити право на недоторканість ділової репутації?
6. Які гарантії права на повагу до гідності і честі передбачені законодавством?
7. Який зміст має право на індивідуальність?
8. Які гарантії реалізації права на особисте життя і його таємницю передбачені законодавством?
9. За яких умов відбувається реалізація права на інформацію?
10. Які гарантії реалізації права на недоторканість житла передбачені законодавством?
11. За яких умов можливе обмеження права на вибір роду занять?
12. Який зміст має право на свободу пересування? За яких підстав можливі його обмеження?
13. У який спосіб можна реалізувати право на свободу об'єднання?
14. За яких умов відбувається реалізація права на мирні зібрання?

□□ **Завдання для самоконтролю**

1. Використовуючи сайт Верховної Ради України, здійснити пошук та скласти перелік нормативно-правових актів, що регулюють особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

2. Підготувати кросворд з даної теми, який повинен складатися не менше, ніж з 20 термінів.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. 17-ти літній Безіменний Семен Адольфович вирішив змінити своє ім'я, прізвище та по батькові щоб називатися Зеленський Володимир Олександрович.

Чи має він на це право? З якого віку особа може реалізувати своє право на зміну імені? Які підстави для зміни власного імені, прізвища та по батькові передбачені чинним законодавством?

Кейс 2. Т. працювала у міжнародній ІТ-компанії, яка займалась розробкою мобільних додатків. Відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку компанії, будь-яке особисте листування працівників у робочий час було заборонене. 31 березня 2025 року їй було повідомлено про звільнення у зв'язку з тим, що 11, 12, 13 березня в одному з мобільних додатків компанії вона вела листування зі своїм нареченим щодо деталей майбутнього весілля. Наречений так само працював у компанії, однак з 10 до 15 березня 2025 року знаходився у відпустці. Як доказ їй було пред'явлено роздруківку переписки, у якій посадовою особою компанії, було підкреслено дати, час спілкування та виділено окремі фрази. На полях роздруківки також були коментарі тексту від двох інших посадових осіб компанії. Т. вважає, що її права були порушені і звільнення є незаконним.

Проаналізуйте ситуацію. Чи порушені права Т.? Якщо так, то які саме? У який спосіб вона може захистити свої права?

□ □ Тематика презентацій

1. Підстави та порядок зміни імені фізичної особи.
2. Захист ділової репутації юридичної особи.
3. Способи захисту честі та гідності фізичної особи.
4. Способи реалізації права на інформацію.
5. Умови реалізації права на свободу пересування.
6. Умови реалізації права на мирні зібрання.
7. Захист права на недоторканість житла.
8. Правове регулювання права на таємницю за законодавством України.
9. Захист персональних даних відповідно до стандартів ЄС.
10. Практика ЄСПЛ з захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4

ТЕМА: ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ЙОГО ВИДИ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про речове право та право власності як одне з основних його елементів, їх правове регулювання, зміст, суб'єкти та об'єкти, принципи здійснення та окремі види; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із реалізацією

цих прав, набуття компетентностей, необхідних для захисту права власності і його видів у випадку їх порушення.

□ □ Питання для обговорення

1. Правове регулювання речового права: поняття, ознаки, система.
2. Право власності: поняття, ознаки, зміст.
3. Суб'єкти та об'єкти права власності.
4. Здійснення права власності.
5. Види права власності: приватна, комунальна, державна, власність Українського народу).
6. Довірча власність як особливий вид права власності.
7. Правове регулювання власності на землю.
8. Право власності на житло: поняття та зміст.

□ □ Основні терміни і поняття

Речове право в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, абсолютний характер речового права, право слідування, право переваги, речевість, об'єкт речового права, право власності в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, право володіння, право користування, право розпорядження, об'єкт права власності, річ, майно, здійснення права власності, принцип вільного здійснення права власності, здійснення права власності на свій розсуд, межі здійснення права власності, обтяження права власності; тягар власності, принцип непорушності власності, право приватної власності; право власності Українського народу, право державної власності, право комунальної власності, територіальна громада, право довірчої власності, право власності на земельну ділянку, самочинне будівництво, житло, житловий будинок, садиба, квартира.

Методичні рекомендації до вивчення теми

У ході вивчення даної теми важливим є усвідомлення того, що речове право у будь-якій цивільно-правовій системі є однією з центральних підгалузей, що визначає характер усіх інших інститутів цивільного права. Приступаючи до вивчення даної теми, слід ознайомитися з поняттям речового права, його ознаками та особливостями, з'ясувати систему речового права, а також визначити місце права власності у цій системі. Далі, належить опрацювати визначення права власності та встановити у якому співвідношенні знаходяться поняття «власність» як економічна категорія та «право власності», розібратися в історичних типах власності і права власності та видах права власності в сучасній Україні.

Належить чітко усвідомити зміст права власності (право володіння, користування та розпорядження майном), принципи права власності та межі його здійснення, а також відмінності від іншого інституту речового права – речових прав на чуже майно.

Необхідно запам'ятати, що до переліку суб'єктів права власності належить Український народ а також суб'єкти, визначені ст.2 ЦК України

(фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Отже, закон розподілив суб'єктів права власності на: суб'єкти приватного та публічного права.

Вивчаючи дану тему, здобувачі повинні розрізнити поняття «форми» та «види» права власності, з'ясувати, які саме види права власності передбачені ЦК України і як вони співвідносяться з Конституцією України.

Після цього, належить розкрити сутність окремих видів права власності, насамперед права приватної власності, висвітлити її об'єкти, визначити співвідношення між нею та іншими видами права власності, яке обумовлюється, з одного боку, призначенням майна, з іншого – характером відносин. Розглядаючи питання здійснення та меж здійснення права приватної власності, слід підкреслити недопустимість використання приватної власності на шкоду суспільним інтересам.

При підготовці до питання про право власності Українського народу та право державної власності, необхідно зрозуміти, що в правовому регулюванні державної власності законодавство виходить з поняття державної власності як всенародного надбання. Також потрібно надати юридичну характеристику об'єктам права державної власності, звернувши увагу на об'єкти, які є виключно власністю держави, зрозуміти зміст права державної власності, охарактеризувати форми та способи здійснення державою своїх повноважень власника. Те саме стосується і права комунальної власності – права власності територіальних громад – щодо якого також належить засвоїти поняття, визначити об'єкти, порядок здійснення, а також специфічні підстави виникнення та припинення.

Окрему увагу також належить приділити вивченню питання правового регулювання власності на окремі об'єкти нерухомого майна (земельні ділянки та житло). При вивченні змісту, особливостей здійснення, обмежень у здійсненні права власності на ці об'єкти, слід спиратися не лише на положення цивільного законодавства, але й земельного (Земельний кодекс України), а також житлового (Житловий кодекс України) та положень Закону України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

□□ Питання для самоконтролю

1. Які ознаки має речове право і чим воно відрізняється від зобов'язального?
2. Яка система речових прав передбачена цивільним законодавством України?
3. Що таке право власності? Які його ознаки?
4. Який зміст має право власності?
5. Хто є суб'єктами права власності?
6. Як здійснюється право власності? В яких межах?
7. Що означає принцип непорушності права власності?
8. На кого покладається тягар утримання майна? Що він передбачає?

9. Хто несе ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження майна?

10. Які види права власності вам відомі? Хто виступає їх суб'єктами?

11. Хто є суб'єктами права приватної власності?

12. У чому полягають особливості здійснення права власності юридичними особами?

13. Які обмеження щодо розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної або юридичної особи, передбачені законом?

14. Як здійснюється управління майном, що є у державній власності?

15. Які підстави набуття права власності властиві лише праву державної власності?

16. Які підстави набуття права власності властиві лише праву комунальної власності?

17. У чому полягає особливість управління комунальним майном?

18. Хто є суб'єктами права довірчої власності? Які вимоги пред'являються законом до суб'єктів права власності?

19. Які підстави набуття права приватної власності на земельну ділянку вам відомі?

20. Що таке самочинне будівництво і які його правові наслідки?

Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

1) права користування майном на підставі речового права (права власності) та права користування майном на підставі зобов'язального права (оренди);

2) речового права та права власності;

3) права власності та речових прав на чуже майно;

4) межі здійснення суб'єктивних цивільних прав та межі здійснення права власності.

5) права державної власності та права комунальної власності;

6) права приватної власності та права державної власності;

7) права власності та права довірчої власності;

8) права довірчої власності та правовідносин представництва.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

1) ознаки речового права;

2) система речового права;

3) ознаки права власності;

4) зміст права власності;

5) суб'єкти права власності;

6) межі здійснення права власності;

7) способи здійснення права державної власності;

8) способи здійснення права комунальної власності;

- 9) обмеження права приватної власності;
- 10) документи, що посвідчують право власності на земельну ділянку;
- 11) документи, що посвідчують право власності на житло;
- 12) порядок звернення стягнення на майно боржника.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. Дід склав заповіт, за яким належна йому на праві приватної власності садиба (земельна ділянка з розташованим на ній будинком та господарськими будівлями) переходила у власність онука і онучки у рівних частках, по $\frac{1}{2}$ кожному із спадкоємців.

Через деякий час після прийняття спадщини обома спадкоємцями, онук на своїй частині земельної ділянки знайшов скарб (10 срібних стародавніх монет). Онука, дізнавшись про це, стала вимагати визнати її власницею скарбу та заявляти свої права на його половину. Онук заперечив і відмовився ділити скарб. Онука звернулась з позовом до суду.

Чи може онука бути визнана власницею? Чи має вона право на отримання половини знайденого скарбу? Як буде вирішено спір? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства.

Кейс 2. ФОП А. для розміщення складу має намір орендувати частину нежитлового приміщення, яке перебуває у державній власності.

Хто від імені держави виступатиме орендодавцем за даним договором? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства.

Кейс 3. А. та Б. досягли домовленості про укладення договору купівлі-продажу квартири, яку А. приватизував у 1999 році. Але при цьому з'ясувалось, що у єдиному державному реєстрі прав на нерухоме майно відсутня інформація про цей об'єкт нерухомості та про права на нього.

Який алгоритм дій необхідно здійснити і кому, що б договір був укладений відповідно до вимог чинного законодавства?

Кейс 4. Для підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність», зокрема проведення практичних занять з вогневої підготовки та базової загальної військової підготовки, Запорізький національний університет має намір використати тир, який належить комунальному закладу «Запорізький обласний центр національного спортиву та ветеранської політики» Запорізької обласної ради.

У який спосіб це можливо зробити? Відповідь обґрунтуйте.

□□ Тематика презентацій

1. Історична генеза вітчизняної системи речових прав.
2. Речові права на чуже майно та їх обтяження
3. Правове регулювання права власності у Стародавньому Римі та сучасній Україні: порівняльно-правовий аналіз.

4. Особливості здійснення права власності на нерухоме майно.
5. Державна реєстрація прав на нерухоме майно.
6. Принципи та межі здійснення права власності.
7. Генеза права приватної власності в Україні.
8. Обмеження права приватної власності за законодавством України.
9. Правові проблеми здійснення права державної власності.
10. Приватна та публічна власність: значення у сучасному цивільному обігу.
11. Довірче управління майном власника та довірча власність.
12. Правове регулювання права власності на земельну ділянку за Цивільним та Земельним кодексом України: порівняльно-правовий аспект.
13. Юридичні колізії правового регулювання самочинного будівництва.
14. Приватизація як одна з підстав набуття права приватної власності.
15. Право власності на землю в Україні.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5

ТЕМА: ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про підстави виникнення права власності; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання правовстановлюючих документів.

□ □ Питання для обговорення

1. Первісні та похідні підстави набуття права власності.
2. Набуття права власності на новостворене майно та об'єкти незавершеного будівництва.
3. Привласнення загальнодоступних дарів природи.
4. Момент набуття права власності за договором.
5. Набуття права власності на безхазяйну річ.
6. Набуття права власності на знахідку.
7. Набуття права власності на бездоглядну домашню тварину.
8. Набуття права власності на скарб.
9. Набуття права власності за набувальною давністю.
10. Набуття права власності у разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності.
11. Інші підстави виникнення права власності.

□ □ Основні терміни і поняття

Первісні та похідні підстави набуття права власності, власник, добросовісний набувач, новостворене майно, об'єкт незавершеного будівництва, специфікація, самочинне будівництво, безхазяйна річ, річ, від якої власник відмовився, знахідка, бездоглядна домашня тварина, скарб, набувальна

давність, приватизація, спадкування, правонаступництво.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Вивчення даної теми належить розпочати з визначення понять підстави (способи, титули власності) виникнення права власності, які можуть бути первісними та похідними. Розмежування зазначених способів зводиться до наявності або відсутності у кожному окремому випадку правонаступництва – переходу прав та обов'язків правопередника до наступного власника майна. При первісних підставах право власності виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. Це, зокрема, набуття права власності на новостворене майно (ст. 331 ЦК); на перероблену річ (ст. 332 ЦК); на безхазяйну річ (ст. 335 ЦК); на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК); на знахідку (ст. 337 ЦК); на бездоглядну домашню тварину (ст. 340 ЦК); на скарб (ст. 343 ЦК); привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК); набувальна давність (ст. 344 ЦК).

Похідними підставами права власності є певні юридичні факти, на підставі яких право власності на річ виникає з волі попереднього власника, зокрема з договорів; односторонніх правочинів; закону; актів органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування тощо.

Також варто звернути увагу на те, що більшість способів набуття права власності є загальними – поширюються на усіх суб'єктів цивільного права (перехід права власності на підставі правочинів, виробництво, переробка речі, володіння плодами і доходами). Проте, існують і спеціальні способи виникнення права власності, що стосуються виключно окремих видів суб'єктів, зокрема, держави (реквізиція, конфіскація, викуп пам'ятки культурної спадщини, тощо)

□□ Питання для самоконтролю

1. Які первісні підстави набуття права власності вам відомі?
2. У чому полягає зміст презумпції правомірності набуття права власності?
3. Які правила передбачені для набуття права власності на новостворене майно об'єкт незавершеного будівництва?
4. Що таке переробка і за яких умов відбувається набуття права власності на перероблену річ?
5. В який момент виникає право власності у набувача за договором?
6. Чи можливо набути право власності на безхазяйну річ? В якому порядку?
7. Що таке знахідка? Як набути право власності на знайдену річ?
8. Які правила передбачені для набуття права власності на бездоглядну домашню тварину?
9. Чи можливо набути право власності на скарб? У яких випадках?
10. Що таке набувальна давність і яке її юридичне значення?
11. У чому полягає зміст похідних підстав набуття права власності?

12. Які види похідних підстав виникнення права власності вам відомі?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробіти порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

1) набуття права власності на безхазяйну річ (ст.335 ЦК) та набуття права власності на знахідку (ст.ст.337-339 ЦК);

2) набуття права власності на безхазяйну річ (ст.335 ЦК) та за набувальною давністю (ст.344 ЦК);

3) набуття права власності на знахідку (ст.ст.337-339 ЦК) та на бездоглядну домашню тварину (ст.ст.340-342 ЦК);

4) набуття права власності на безхазяйну річ (ст.335 ЦК) та на скарб (ст.ст.343 ЦК);

5) викуп нерухомого майна приватної власності для суспільних потреб (ст.350 ЦК) та викуп пам'ятки культурної спадщини (ст.352 ЦК);

6) викуп нерухомого майна приватної власності для суспільних потреб та їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності (ст.350 ЦК).

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

1) первісні підстави набуття права власності;

2) похідні підстави набуття права власності;

3) підстави набуття права власності на рухоме майно;

4) підстави набуття права власності на нерухоме майно;

5) умови набуття права власності за набувальною давністю;

6) умови набуття права власності на бездоглядну домашню тварину.

3. Визначити чи можна вважати наступні дії передачею речі, внаслідок якої відбувається перехід права власності:

1) передача речі з рук продавця до рук покупця;

2) здача речі продавцем на склад покупця;

3) отримання речі покупцем зі складу продавця;

4) здача продавцем речі на пошту для пересилки покупцю;

5) вручення продавцем покупцеві накладної на товар без відвантаження самого товару;

6) передача продавцем речі транспортній організації для доставки покупцю.

4. Вирішити кейси:

Кейс 1. У березні 2000 року А. вселилася до житлового будинку з дозволу його власниці В. При цьому, оскільки А. мала намір придбати вказаний будинок, між сторонами була досягнута домовленість найближчим часом укласти договір купівлі-продажу. На підтвердження досягнутої домовленості А. передала В. частину погодженої суми вартості будинку, а власниця надала А. ключі від будинку та господарських будівель.

З березня 2000 року і по теперішній час А. постійно проживала в будинку, за власні кошти зробила в ньому капітальний ремонт, добудувала господарські будівлі, використовувала за призначенням присадибну ділянку. З метою укладення договору купівлі-продажу вона неодноразово намагалася зв'язатися з В. Але В. на телефонні дзвінки не відповідала, у відомому А. місці проживання не з'являлася, а до будинку ні власниця, ні її родичі не навідувалися. Тому оформити договір купівлі-продажу А. так і не отримала можливості. У травні 2025 року вона звернулася до адвоката за роз'ясненням чи може вона стати власницею зазначеного житлового будинку.

Чи може А. стати власницею зазначеного житлового будинку? На якій підставі та в якому порядку? З якого моменту в А. виникне право власності на житловий будинок?

Кейс 2. Під час підготовки котловану для будівництва житлового будинку на земельній ділянці, яка належить А., троє робітників знайшли глиняний посуд, у якому знаходились золоті монети та вироби із золота. Один з робітників запропонував поділити всі цінності між собою порівну та нікому не говорити про знайдений скарб.

Які правові наслідки виникають у зв'язку зі знайденням скарбу? Хто набуде право власності на знайдений скарб?

5. Підготуйте проекти наступних документів:

- 1) договору купівлі-продажу квартири;
- 2) розрахунку витрат на утримання тварини, понесених особою, яка затримала та утримувала бездоглядну домашню тварину, у разі повернення останньої її власникові;
- 3) розрахунку витрат, пов'язаних із знахідкою, у разі повернення її власникові;
- 4) заяви до суду з вимогою про визнання права власності на річ за набувальною давністю;
- 5) судового рішення про визнання права власності на річ за набувальною давністю.

□□ Тематика презентацій

1. Первісні підстави набуття права власності.
2. Похідні підстави набуття права власності.
3. Особливості набувальної давності як підстави набуття права власності.
4. Набуття права власності на безхазяйне майно.
5. Види правовстановлюючих документів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6

ТЕМА: ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про підстави припинення права власності; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту права власності.

□ □ Питання для обговорення

1. Підстави припинення права власності з волі власника майна. Відчуження майна. Передача у спадщину. Споживання. Знищення майна. Відмова власника від права власності.

2. Припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі.

3. Викуп пам'ятки культурної спадщини як підстава припинення права власності.

4. Примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону.

5. Звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника.

6. Реквізиція як підстава припинення права власності.

7. Конфіскація як підстава припинення права власності.

8. Припинення юридичної особи, смерть власника як підстава припинення права власності.

9. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як підстава припинення права власності.

□ □ Основні терміни і поняття

Підстави припинення права власності, відчуження майна; майно, яке за законом не може належати особі; відмова від права власності; пам'ятка культурної спадщини; примусове відчуження нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиція; конфіскація; необґрунтовані активи.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Підставами припинення права власності юридичні факти, які мають наслідком припинення права власності особи на певне майно. Приступаючи до вивчення положень глави 25 ЦК України, варто розуміти, що норми даної глави регламентують підстави припинення права власності і водночас спрямовані на забезпечення недоторканності права приватної власності. Певна кількість підстав передбачає гарантії переходу майна з приватної в публічну власність (при реквізиції майна, викупі для суспільних потреб, припиненні права власності особи на майно, яке відповідно до закону не може їй належати).

Підстави припинення права власності визначаються у ст. 346 ЦК і можуть бути умовно поділені на три групи – підстави, що залежать від волі власника (відчуження власником свого майна, відмова від права власності); підстави, що

не залежить від волі власника (припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі, викуп пам'ятки культурної спадщини, примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника, реквізиція та конфіскація, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави), а також підстави, які не можна віднести до зазначених груп (наприклад, знищення майна).

□□ Питання для самоконтролю

1. Які підстави припинення права власності з волі власника майна вам відомі?
2. У якому порядку можлива відмова власника від права власності?
3. У чому полягає особливість підстави припинення права власності особи на майно, яке за законом не може їй належати?
4. У якому порядку відбувається примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності?
5. У чому полягає різниця припинення права власності у зв'язку з викупом для суспільних потреб та внаслідок примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності?
6. Який порядок передбачений для припинення права власності на пам'ятку культурної спадщини, якій загрожує знищення внаслідок дій або бездіяльності її власника?
7. Чим відрізняються реквізиція та конфіскація як підстави припинення права власності?
8. У якому порядку відбувається звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) викуп нерухомого майна приватної власності для суспільних потреб (ст.350 ЦК) та викуп пам'ятки культурної спадщини (ст.352 ЦК);
- 2) викуп нерухомого майна приватної власності для суспільних потреб та їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності (ст.350 ЦК);
- 3) конфіскації (ст.354 ЦК) та націоналізації;
- 4) реквізиції (ст.353 ЦК) та конфіскації (ст.354 ЦК).

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) умови викупу пам'яток культурної спадщини;
- 2) умови примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. Міська рада прийняла рішення про вилучення в А. належної йому на праві приватної власності триповерхової будівлі 1935 р. забудови, яка має статус пам'ятки містобудування місцевого значення. У рішення зазначалося, що будівля знаходиться у занедбаному стані, руйнується, елементи фасаду тримаються ненадійно, можуть у будь-який час обвалитися, що ставить під загрозу життя і здоров'я містян. Для усунення суспільної небезпеки, та зважаючи на те, що будівля є історичною пам'яткою місцевого значення, місцева влада не може допустити її зруйнування і має намір найближчим часом провести реставраційні роботи за благодійні кошти.

А. звернувся до голови міської ради з вимогою повернути йому у власність будівлю. Йому пояснили, що з дня винесення рішення про примусове вилучення, будівля перейшла у власність територіальної громади. А. звернувся до суду з вимогою про повернення будівлі, яку у нього, на його думку, вилучили незаконно.

Чи задовольнить суд вимоги А.? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства?

Кейс 2. А. – власник автомобіля DODGE RAM державний номер КР 1100 АВ 25 листопада 2025 р. о 13.45 під час руху на власному автомобілі у м. Запоріжжя по пр. Соборному в районі пл. Університетської був зупинений представником територіального відділу Національної поліції. Після перевірки документів на транспортний засіб поліцейський заявив, що у зв'язку із триваючим в Україні воєнним станом автомобіль А. вилучається для потреб оборони України. А. відмовився звільнити салон автомобіля та зателефонував адвокату для роз'яснення власних прав.

В якості адвоката надайте правову оцінку діям поліцейського. Підготуйте проекти відповідних документів.

□□ Тематика презентацій

1. Припинення права власності на майно, яке не може належати особі: особливості правового регулювання.
2. Реквізиція як підстава припинення права власності.
3. Конфіскація як підстава припинення права власності.
4. Викуп земельної ділянки з метою суспільної необхідності як одна з підстав припинення права власності на землю.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7

ТЕМА: ПРАВО СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про особливості правового регулювання права спільної власності,

зокрема, порядок здійснення, підстави виникнення та припинення права спільної часткової та спільної сумісної власності; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту права спільної власності.

□ □ **Питання для обговорення**

1. Поняття, ознаки та види права спільної власності.
2. Суб'єкти права спільної власності.
3. Реалізація права спільної власності.
4. Правове регулювання права спільної часткової власності: правила здійснення, підстави виникнення і припинення.
5. Право спільної сумісної власності: правила здійснення, підстави виникнення і припинення.

□ □ **Основні терміни і поняття**

Право спільної власності у об'єктивному та суб'єктивному розумінні, спільне майно, об'єкт права спільної власності, суб'єкти права спільної власності, співвласники, підстави виникнення права спільної власності, право спільної часткової власності, право спільної сумісної власності, ідеальна частка, реальна частка, переважне право купівлі частки, виділ частки у натурі, припинення права на частку, поділ майна у праві спільної власності.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Пристаючи до вивчення положень глави 26 ЦК України, необхідно насамперед звернути увагу на норму ч. 1 ст. 355 ЦК, яка розкриває сутність права спільної власності, відповідно до якої майно на праві власності може належати як одному, так і одночасно двом та більше особам (співвласникам). У такому випадку йдеться про право спільної власності. Воно може виникнути з різних підстав, зокрема, при спільному придбанні майна, спільному будівництві, у результаті успадкування кількома особами майна, яке не може бути розподілене в натурі тощо.

Здобувачам при вивченні даної теми необхідно засвоїти, що право власності кожного із співвласників охоплює весь об'єкт в цілому, а не якусь його частку в натурі. Разом з тим, ні один з співвласників не може розпоряджатися майном без згоди інших.

Необхідно звернути увагу, що чинним законодавством України допускається створення режиму спільної власності фізичних осіб та юридичних осіб, чого раніше не було передбачено.

Слід також визначити, які види спільної власності існують, чим вони різняться між собою, яка різниця між правом спільної власності фізичних осіб і правом власності юридичних осіб. Окремо слід приділити увагу підставам та порядку припинення права спільної власності, а також з'ясувати особливості припинення щодо кожного з її видів.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під поняттям право спільної власності?
2. На які види поділяється право спільної власності?
3. У чому полягають особливості права спільної часткової власності?
4. Які права та обов'язки має учасників спільної часткової власності?
5. У чому полягає зміст права переважної купівлі частки в спільній власності?
6. Як здійснюється право спільної часткової власності?
7. У чому полягають особливості права спільної сумісної власності подружжя?
8. В якому порядку здійснюється звернення стягнення на частку майна, що є у спільній сумісній власності?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) право спільної сумісної та право спільної часткової власності;
- 2) реальна та ідеальна частка в праві власності;
- 3) здійснення права спільної сумісної та права спільної часткової власності;
- 4) поділ майна та виділ частки з майна.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) підстави виникнення права спільної часткової власності;
- 2) підстави виникнення права спільної сумісної власності;
- 3) підстави припинення права спільної часткової власності;
- 4) підстави припинення права спільної сумісної власності;
- 5) способи припинення права особи на частку у спільній частковій власності;
- 6) звернення стягнення на частку майна, що є у спільній сумісній власності.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. А. належало 60 відсотків, а Б. – 40 відсотків у праві спільної власності на квартиру. А. продав свою частку покупцеві С. за 200 тис. грн., уклавши договір купівлі-продажу та належним чином його оформивши.

Б., який мав намір придбати частку А., дізнавшись про її продаж, наполіг на визнанні договору недійсним. А. заперечив проти цього та аргументував свою позицію тим, що його частка у праві спільної власності є більшою, а отже його рішення є переважним і він самостійно на свій розсуд має право обирати покупця та визначати ціну договору.

Не дійшовши спільної згоди, Б. звернувся до суду з вимогою про визнання недійсним договору купівлі-продажу, укладеного між А. і С. Він

також зазначив, що має намір придбати частку А. за вказану суму, але з розстрочкою на один рік.

Розгляньте аргументи обох сторін. Чи задовольнить суд вимоги Б.? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства?

Кейс 2. Гаврилова звернувся до центру надання безоплатної правової допомоги за роз'ясненням, чи має вона право на частину будинку, розташованого у м. Запоріжжя і оформленого на її чоловіка.

Вона повідомила, що родині Гаврилових на праві власності належав житловий будинок у селі Новомиколаївка Запорізької області, який був проданий, а на отримані від продажу гроші був побудований інший житловий будинок у м. Запоріжжі, на ділянці, відведеній під забудову на ім'я її чоловіка. Будинок складається з трьох кімнат, кухні та санвузла. У зв'язку з погіршенням відносин, подальше спільне проживання подружжя є неможливим, хоча шлюб між ними на цей час не розірваний. Гаврилову цікавило, *чи має вона право власності на частину будинку? Якщо так, чи може продати свою частку і в якому порядку? Дайте відповідь з посиланням на норми чинного законодавства.*

□□ Тематика презентацій

1. Історичні аспекти виникнення та розвитку права спільної власності.
2. Право спільної сумісної власності подружжя.
3. Право спільної власності членів фермерського господарства.
4. Особливості права спільної власності на квартиру.
5. Здійснення права спільної часткової власності.
6. Порядок та підстави припинення права особи на частку у спільній частковій власності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8

ТЕМА: РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про правове регулювання інституту прав на чуже майно, зокрема, особливості прав володіння чужим майном, права користування чужим майном (сервітуту), прав емфітевзису та суперфіцію; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту права власності та речових прав на чуже майно.

□□ Питання для обговорення

1. Загальні положення про речові права на чуже майно: поняття, ознаки та система.
2. Право володіння чужим майном: поняття, сутність, види, підстави виникнення та припинення.

3. Право користування чужим майном (сервітут): поняття, зміст, ознаки, види.

4. Поняття, зміст та ознаки права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису).

5. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій): поняття, зміст, ознаки, підстави виникнення, підстави та правові наслідки припинення.

□□ Основні терміни і поняття

Речові права на чуже майно, абсолютний характер речових прав на чуже майно, речевість, право слідування, система речові прав на чуже майно, право володіння чужим майном, законне та незаконне володіння чужим майном, незаконне добросовісне та незаконне недобросовісне володіння чужим майном, сервітут, земельний та особистий сервітут, узус, узуфрукт, обслуговуюча та пануюча земельна ділянка, суб'єкт сервітуту (землекористувач), емфітевзис, емфітевт, суперфіцій, суперфіціарій.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Вивчаючи дану тему, насамперед, належить визначити поняття та характерні риси інституту прав на чуже майно, його відмінність від права власності, а також з'ясувати передбачену ЦК України систему даних прав.

Так, речові права на чуже майно – це права особи використовувати чуже майно у визначеному законом обсязі для забезпечення власних інтересів, без посередництва власника такого майна. Юридична сутність прав на чуже майно полягає в тому, що право власності на майно належить одній особі – власнику, у той час як інша особа також має на дане майно речове право, але більш обмежене за змістом. Отже, обмежене речове право являє собою право на чужу річ, тобто річ, попередньо привласнену власником.

Далі, належить з'ясувати зміст, особливості, підстави виникнення та припинення кожного з видів даних прав, а також правовий статус управоможеного та зобов'язаного суб'єктів між якими виникають правовідносини, тобто права та обов'язки власника майна та суб'єкта обмеженого речового права на чуже майно.

Також необхідно звернути увагу на проблему володіння і усвідомити, що термін «право володіння» у цивільному праві вживається у двох самостійних значеннях – як правомочність власника або особи, яка правомірно утримує у себе майно власника, та як окреме речове право на чуже майно, які не слід ототожнювати.

□□ Питання для самоконтролю

1. Чому речові права на чуже майно називають обмеженими речовими правами?
2. Чим речові права на чуже майно відрізняються від права власності?
3. Які види обмежених речових прав вам відомі?

4. В чому полягає зміст права володіння чужим майном? Які його види?
5. Що розуміють під терміном сервітут? Які види сервітутів передбачені чинним законодавством?
6. Які підстави виникнення припинення сервітутів?
7. Які ознаки має право користування чужою землею для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)?
8. В чому полягають особливості права користування чужою землею для забудови (суперфіцію)?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства підготувати порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) право власності та речові права на чуже майно;
- 2) законне та незаконне володіння чужим майном;
- 3) земельний та особистий сервітут;
- 4) сервітут та емфітевзис;
- 5) емфітевзис та найм (оренда) земельної ділянки;
- 6) емфітевзис та суперфіцій.

2. Використовуючи сайт Верховної Ради України, здійснити пошук та скласти перелік нормативно-правових актів, що регулюють цивільно-правові відносини щодо:

- 1) права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарського обробітку;
- 2) право користування чужою земельною ділянкою для забудови.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. Фізична особа-підприємець А. є власником складського приміщення, розташованого на території колишнього заводу промислових товарів, майно якого, як цілісного майнового комплексу, місцевою радою було передано в оренду ТОВ Б.

З часів функціонування заводу доступ на його територію здійснювався через загальні в'їзні ворота, якими А. постійно користувався. Але після укладення договорів оренди цілісного майнового комплексу та оренди земельної ділянки прилеглої до нього території, ТОВ Б. перекрило в'їзд на територію заводу, заклавши загальні в'їзні ворота, встановивши на їх місці шлагбаум та охорону. Для доступу до власного складу А. було запропоновано побудувати для себе окремих проїзд. Однак, у зв'язку із відсутністю необхідної під'їзної інфраструктури навколо території колишнього заводу промислових товарів, зробити це виявилось неможливим. Таким чином, ФОП А. виявився фактично позбавленим можливості володіти і користуватися власним складським приміщенням через відсутність доступу до нього.

ФОП А., вважаючи свої права порушеними, звернувся до адвоката за роз'ясненнями у який спосіб можливо їх захистити. *Надайте йому юридичну консультацію.*

Кейс 2. За погодженням із А. – власником земельної ділянки сільськогосподарського призначення, Б. побудував на ній житловий будинок для власного проживання. Орган місцевого самоврядування звернувся до А., як власника земельної ділянки, з вимогою знести будівлю. А. не відреагував на вказівку ОМС і останній звернувся з позовом до суду про примусове знесення будинку. У судовому засіданні А. наполягав на тому, що оскільки він не був забудовником, то й не мав права зносити житловий будинок.

Які підстави набуття права власності на будівлю? Як повинна бути оформлена передача земельної ділянки забудовнику у даному випадку? Яке рішення повинен винести суд? Відповідь обґрунтуйте.

□□ Тематика презентацій

1. Виникнення та розвиток системи прав на чуже майно.
2. Державна реєстрація прав на чуже майно.
3. Співвідношення права власності та речових прав на чуже майно.
4. Місце речових прав на чуже майно в системі цивільного права України.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 9

ТЕМА: ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про правове регулювання механізму захисту права власності та речових прав на чуже майно; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту права власності та речових прав на чуже майно.

□□ Питання для обговорення

1. Захист права власності та інших речових прав: поняття, способи, суб'єкти захисту.
2. Віндикаційний позов: поняття, предмет, сторони, умови пред'явлення. Розрахунки між сторонами при поверненні майна з чужого незаконного володіння.
3. Негаторний позов: поняття, предмет, сторони, умови пред'явлення.
4. Позов про визнання права власності.
5. Позов про виключення майна з опису.
6. Загальна характеристика інших засобів захисту права власності.

□ □ Основні терміни і поняття

Захист права власності та інших речових прав; загальні та спеціальні засоби захисту; речово-правові та зобов'язально-правові засоби захисту; засоби захисту, що ґрунтуються на нормах різних інститутів цивільного права; суб'єкти права на захист, власник, добросовісний набувач; особа, що має речове право на чуже майно, позивач, відповідач, предмет позову, позовна давність, віндикаційний позов, негаторний позов, позов про визнання права власності, позов з незаконних дій та рішень органів влади та управління, позов про звільнення майна з-під арешту (вилучення майна з опису), позов про відшкодування шкоди, позов про визнання права власності на приміщення, позов про переведення прав та обов'язків покупця, позов про поділ майна між співвласниками, позов про виділ частки зі спільного майна.

Методичні рекомендації до вивчення теми

При вивченні даної теми необхідно усвідомити важливе значення захисту права власності згідно з положеннями Конституції України. Захист права власності відповідно до ст.13 Конституції України та ч.1 ст.386 ЦК визнано одним з основних пріоритетів держави, яка забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Захист права власності та інших речових прав – сукупність передбачених законом засобів, що застосовуються при порушенні даних прав та спрямовуються на їх відновлення або захист майнових інтересів їх носіїв.

Необхідно докладно дослідити цивільно-правові засоби захисту права власності, які можуть бути загальними (передбачені ч.2 ст.16 ЦК) та спеціальними. Спеціальні, у свою чергу можуть бути розподілені на три види: речово-правові; зобов'язально-правові; інші способи захисту. Речово-правові способи захисту безпосередньо пов'язані із порушенням правомочностей власника. Це віндикаційний позов (позов про витребування майна з чужого незаконного володіння); негаторний позов (позов про усунення перешкод у здійсненні власником права власності); позов про визнання права власності у випадку, коли право оспорується або не визнається іншою особою та в разі втрати документа, який засвідчує права власності) та позов про виключення майна з опису (звільнення його з-під арешту).

Особливу увагу необхідно приділити вивченню поняття, змісту, умов пред'явлення віндикаційного та негаторного позовів, з'ясуванню відмінностей між ними, а також між іншими способами захисту права власності.

Зобов'язально-правові способи полягають у тому вимога про повернення речі ґрунтується на попередньо укладеному сторонами договорі, а не впливає безпосередньо з права власності (позов про відшкодування заподіяної майнової, моральної шкоди, позов про повернення речі, наданої у користування за договором тощо). До способів, що ґрунтуються на нормах різних інститутів цивільного права належать, зокрема позови, що виникають зі спільної власності, реституція як захист інтересів сторін у випадку визнання правочину

недійсним; позов, про повернення майна, яке було реквізоване, але збереглося після припинення підстави для вилучення тощо).

Крім того, потрібно зупинитися на характеристиці захисту права володіння особи, яка не є власником, а також захисті прав осіб, які мають обмежені речові права на чуже майно, особливістю яких є надання правового захисту від порушення з боку будь-яких осіб, в тому числі і від власника речі.

□□ Питання для самоконтролю

1. Які основні цивільно-правові способи захисту права власності вам відомі?
2. У чому полягає сутність витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов)?
3. Які умови задоволення віндикаційного позову?
4. Який захист надається власнику від порушень, не поєднаних з позбавленням володіння?
5. Хто може бути позивачем за негаторним позовом?
6. Який захист надається особі, яка не є власником?
7. У чому полягають особливості позову про зняття арешту з майна (виключення майна з опису)?
8. У чому полягають особливості позову про визнання права власності?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства підготувати порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) речово-правові та зобов'язально-правові способи захисту права власності;
- 2) віндикаційний та негаторний позов;
- 3) правовий захист власника речі та правовий захист добросовісного набувача речі;
- 4) віндикація та реституція.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) загальні способи захисту права власності;
- 2) спеціальні способи захисту права власності;
- 3) умови пред'явлення віндикаційного позову;
- 4) умови пред'явлення негаторного позову;
- 5) умови пред'явлення позову про визнання права власності;
- 6) умови визнання незаконним акта, що порушує право власності.

3. Вирішити кейси:

Кейс 1. А., відпочиваючи на природі, загубила золотий браслет, який був сімейною реліквією. Через деякий час вона впізнала свій браслет на руці у Б., з якою випадково опинилася поряд у маршрутці. На питання А. де Б. взяла

браслет, остання відповіла, що придбала його декілька днів тому у крамниці у підземному переході.

Чи має право А. вимагати повернення браслету? В якому порядку? Відповідь обґрунтуйте.

Кейс 2. А. повертався додому пізно ввечері. Його зупинив перехожий і запропонував придбати годинник, причому за ціною значно нижчою за реальну. А. згадав, що схожий годинник він бачив у свого сусіда П., якого нещодавно пограбували. При особистій зустрічі П. впізнав власний годинник на руці А. і став вимагати його повернути, однак останній відповів, що придбав годинник і повертати його не збирається.

Визначте вид володіння А. Чи може П. витребувати свій годинник із володіння А.? Обґрунтуйте свою відповідь. Підготуйте проект відповідного документу.

□ □ Тематика презентацій

1. Історія виникнення та розвитку віндикаційного позову.
2. Огляд судової практики з застосування віндикаційного позову.
3. Особливості зобов'язально-правових позовів захисту права власності.
4. Особливості позову про визнання права власності на нерухоме майно.
5. Позови про відшкодування шкоди, завданої власникові: система та особливості.
6. Позови у спорах, що виникають із спільної власності: види та сутність.
7. Особливості позову про визнання права власності за набувальною давністю.
8. Практика ЄСПЛ з захисту права власності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 10

ТЕМА: ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. АВТОРСЬКЕ ПРАВО І СУМІЖНІ ПРАВА

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про правове регулювання авторського права та суміжних прав як одного з інститутів права інтелектуальної власності; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту авторського права та суміжних прав.

□ □ Питання для обговорення

1. Право інтелектуальної власності: поняття, джерела.
2. Об'єкти та суб'єкти права інтелектуальної власності.
3. Зміст права інтелектуальної власності. Здійснення права інтелектуальної власності.

4. Способи захисту права інтелектуальної власності.
5. Поняття і джерела авторського права України.
6. Об'єкти авторського права.
7. Суб'єкти авторських відносин. Правове регулювання співавторства.
8. Зміст авторського права.
9. Ліцензії на право користування об'єктами інтелектуальної власності.

Поняття і види авторських договорів.

10. Поняття і зміст суміжних прав.
11. Захист авторського і суміжних прав.
12. Джерела права ЄС у сфері інтелектуальної власності. Вплив джерел права ЄС у сфері інтелектуальної власності на формування українського законодавства.
13. Об'єкти права інтелектуальної власності, які користуються правовою охороною в рамках ЄС. Стандарти ЄС щодо набуття, змісту, обмежень та способів захисту права інтелектуальної власності. Практика Суду Справедливості ЄС у сфері інтелектуальної власності.

□□ Основні терміни і поняття

Право інтелектуальної власності в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, система права інтелектуальної власності, об'єкти права інтелектуальної власності, суб'єкти права інтелектуальної власності, зміст права інтелектуальної власності, майнові права інтелектуальної власності, особисті немайнові права інтелектуальної власності, виключні права, авторське право в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, твір, автор, співавтори, подільне та неподільне співавторство, первинні та похідні суб'єкти авторського права, презумпція авторства, особисті немайнові права автора, майнові права автора, виключні права, використання твору, суміжні права.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Під час розгляду першого питання необхідно розкрити поняття права інтелектуальної власності через його об'єктивне та суб'єктивне розуміння. Встановити предмет права інтелектуальної власності, метод та джерела його регулювання, окреслити його систему, яка складається з інститутів авторського права та суміжних прав, права промислової власності, інституту засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу, їх продукції і послуг та нетипових об'єктів права інтелектуальної власності.

Друге питання необхідно почати із дослідження ст. 421 ЦК України, в якій зазначено, що суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору. На підставі наведеного з'ясувати хто є творцем та хто відноситься до інших осіб, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності. Слід ознайомитися зі ст. 420 ЦК України, в якій

наведений загальний перелік об'єктів права інтелектуальної власності та зі ст. 422 ЦК України, де міститься вказівка на підстави виникнення (набуття) права інтелектуальної власності.

Переходячи до вивчення авторського права – права інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір, слід назвати його об'єкти, вказавши, що таким є нематеріальні блага – твори – результати творчої діяльності в галузі науки, літератури, мистецтва, перелік яких міститься в Законі України «Про авторське право та суміжні права».

Потрібно запам'ятати, що для виникнення авторського права твір повинен бути виражений у будь-якій об'єктивній формі, яка дає можливість відтворити результат творчої діяльності автора. Необхідно встановити, хто є суб'єктом авторського права, у чому полягають особисті та майнові права й інтереси автора, співавтора (співавторів), у який спосіб вони охороняються, який термін дії авторського права передбачений чинним законодавством.

З авторським правом тісно пов'язані суміжні права – права осіб на виконання творів, виробництво фонограм, відеограм, програм організації мовлення. Тому слід засвоїти, що є об'єктом, хто виступає суб'єктом суміжних прав, в чому полягає їх сутність та зміст, а також термін правової охорони.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під правом інтелектуальної власності? В чому полягають його ознаки? Яка його система?
2. Як співвідносяться право інтелектуальної власності та право власності?
3. Які об'єкти права інтелектуальної власності вам відомі?
4. Хто є суб'єктом права інтелектуальної власності?
5. Який зміст має право інтелектуальної власності? Які його елементи?
6. Які правила здійснення права інтелектуальної власності передбачені законодавством?
7. Які наслідки спричиняє порушення права інтелектуальної власності?
8. Які способи захисту права інтелектуальної власності передбачені чинним законодавством?
9. Що таке авторське право в об'єктивному та суб'єктивному значеннях?
10. Які джерела авторського права вам відомі?
11. Які основні ознаки твору? Які об'єкти охороняються авторським правом?
12. Хто є суб'єктом авторських прав? Які види співавторства вам відомі?
13. У чому полягає зміст авторських прав?
14. У яких випадках дозволяється правомірне використання твору без згоди автора?
15. Яким є строк чинності авторських прав?
16. Що є об'єктом суміжних прав?
17. Які строки чинності суміжних майнових прав?
18. У який спосіб відбувається захист авторського права та суміжних прав?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства підготувати порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) авторське право та суміжні права;
- 2) особисті немайнові та майнові права автора і суб'єкта суміжних прав.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) ознаки творів як об'єктів авторського права;
- 2) суб'єкти авторського права;
- 3) строки чинності авторського права та суміжних прав;
- 4) способи захисту авторського права.

3. Скласти таблицю строків чинності прав на наступні об'єкти: твори; твори, оприлюднені анонімно; твори, створені у співавторстві; твори, оприлюднені частинами; виконання; фонограми; відеограми; передачі (програми) організацій мовлення.

В таблиці зазначте початок відліку кожного строку.

4. Вирішити кейси:

Кейс 1. Надати обґрунтовану відповідь чи виникають права інтелектуальної власності у наступних ситуаціях:

- трирічний Іван намалював малюнок;
- хор Гомін виконав пісню Степана Гіги;
- токар модернізував верстат на якому працював на заводі;
- хор Гомін проспівав народну пісню;
- А. визнаний недієздатним у судовому порядку, написав картину;
- дизайнер-конструктор взуттєвого бренду розробив нову модель босоніжок;
- модель зробила фотосесію для кампейна бренду;
- перекладач переклав українською новий роман британського письменника;
- викладач зробив відеозапис власної лекції;
- українські актори дублювали героїв нового американського мультфільму студії Pixar;
- дівчина виклала у соціальну мережу своє портретне фото;
- дівчина виклала у соціальну мережу фото букету, отриманого в дар від коханого;
- дівчина виклала у соціальну мережу фото букету, придбаного у відомого флориста;
- шеф-кухар ресторану розробив новий рецепт традиційної української страви;
- дизайнер інтер'єру за завданням замовника розробив дизайн-проект будинку;

- А. на прохання власника бренду, придумав назву для нового виробу бренду;
дизайнер одягу розробив модель сукні з переробленого пластику.

Кейс 2. Співак А., з метою використання у власній концертній діяльності, записав кавер-версію відомої пісні, авторство якої належить Б. Почувши аудіо запис власної пісні, Б. заборонив А. його подальше використання. А. заперечив проти цього на тій підставі, що його виконання є новим, оригінальним і являє собою складну обробку оригінала відомої пісні Б., але з елементами нового аранжування.

Хто на Вашу думку правий у даному спорі? Які права виникли у зазначених осіб і на які об'єкти? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства.

Кейс 3. Проаналізуйте права інтелектуальної власності на трек і кліп «Думи» Артем Пивоваров x DOROFEEVA.

Визначте суб'єктний склад учасників відносин інтелектуальної власності та вкажіть які саме права і на які об'єкти в кожного з суб'єктів виникли внаслідок створення даного відео кліпу та його офіційного релізу на каналі М1.

Кейс 4. Дайте розгорнуту відповідь на питання які норми чинного законодавства, а також актів локальної дії, порушив студент Запорізького національного університету, який подав на перевірку під власним іменем чужу контрольну роботу і які санкції до нього можуть бути застосовані.

Відповідь обґрунтуйте.

5. З посиланням на норми чинного законодавства **надати визначення поняття плагіат, розкрити його види, визначити санкції** (і не лише цивільно-правового характеру), передбачені за порушення авторського права у такий спосіб. *Відповідь обґрунтуйте.*

6. Використовуючи медіа ресурси або судову практику **навести приклади реальних резонансних випадків порушення права інтелектуальної власності**, що мали місце в Україні або у світі. (Можливе виконання у вигляді презентації з демонстрацією на практичному занятті).

7. Навести по два приклади знаків охорони і визначити їх елементи:

- 1) знак охорони авторського права;
- 2) знак охорони суміжних прав.

□□ **Тематика презентацій**

1. Джерела права інтелектуальної власності України.
2. Традиційні та новітні об'єкти права інтелектуальної власності.

3. Використання АІ в творчій праці людини.
4. Резонансні судові справи з захисту порушених прав інтелектуальної власності.
5. Захист права інтелектуальної власності: європейський досвід.
6. Авторське право в мережі Інтернет.
7. Об'єкти суміжних прав.
8. Захист прав суб'єктів суміжних прав.
9. Об'єкти права інтелектуальної власності за законодавством ЄС.
10. Практика Суду Справедливості ЄС у сфері інтелектуальної власності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 11

ТЕМА: ПРАВО ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про правове регулювання права промислової власності як одного з інститутів права інтелектуальної власності; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту права промислової власності.

□ □ Питання для обговорення

1. Право промислової власності: поняття, ознаки та правове регулювання.
2. Об'єкти права промислової власності. Умови патентоспроможності об'єктів.
3. Суб'єкти права промислової власності.
4. Порядок отримання патенту. Зміст патенту та його види.
5. Припинення дії патенту та визнання його недійсним: умови та порядок.
6. Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок.
7. Право інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу.
8. Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію.
9. Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин.
10. Захист права промислової власності.

□ □ Основні терміни і поняття

Право промислової власності, об'єкт права промислової власності, патентоспроможність, новизна, пріоритет, винахідницький рівень, промислова придатність, винахідник, автор, первинні та похідні суб'єкти права промислової власності, патент, принцип першого заявника, ліцензія, виключна та невиключна ліцензія, примусова ліцензія, винахід, корисна модель, промисловий зразок, компонування напівпровідникового виробу, раціоналізаторська пропозиція, селекція, селекційні досягнення у тваринництві, племінна тварина, сорт; новизна, вирізняльність, однорідність, стабільність

сорту.

Методичні рекомендації до вивчення теми

До системи права інтелектуальної власності належить і право промислової власності, яке врегульоване главою 39 ЦК України, законами «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки» тощо. Під час розгляду першого питання необхідно визначити джерела правового регулювання, розкрити поняття, визначити ознаки, охарактеризувати сутність права промислової власності.

Вивчаючи друге питання слід пам'ятати, що основними об'єктами права промислової власності є винаходи, корисні моделі та промислові зразки, які отримують правовий захист після проходження процедури реєстрації, тому необхідно знати умови їх патентоспроможності, за наявності яких об'єкт може бути зареєстрований. Окремо слід розглянути правовий статус винахідників, авторів та співавторів даних об'єктів, порядок отримання патенту та строки його чинності щодо різних об'єктів. Крім того, необхідно встановити, які майнові та особисті немайнові права впливають з патенту – охоронного документу, що засвідчує пріоритет, авторство та права на винахід, корисну модель та промисловий зразок, а також з'ясувати умови, за наявності яких патент може бути визнаний недійсним та припинений достроково.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під правом промислової власності? Яке його місце в системі права інтелектуальної власності?
2. Які джерела права промислової власності вам відомі?
3. Що таке винахід і які умови його патентоздатності?
4. Чим корисна модель відрізняється від промислового зразка?
5. Хто є суб'єктом прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки?
6. У якому порядку відбувається оформлення прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки?
7. Які права мають автори винаходів, корисних моделей і промислових зразків?
8. У чому полягають особливості патенту як форми охорони об'єктів інтелектуальної власності?
9. Якими засобами здійснюється захист прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки?
10. У чому полягають особливості права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію?
11. Якими спеціальними нормативними актами регулюється право інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин?
12. В чому полягають особливості права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) авторське право та право промислової власності;
- 2) винахід та корисна модель;
- 3) винахід та промисловий зразок;
- 4) промисловий зразок та твір.
- 5) строки чинності прав на об'єкти авторського права, суміжних прав та прав промислової власності.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) система права промислової власності;
- 2) умови патентоздатності об'єктів права промислової власності;
- 3) зміст патенту.
- 4) види патентів права промислової власності.

3. Навести по два приклади винаходів, корисних моделей та промислових зразків (*об'єкти необхідно назвати та описати, можливо навести картинку чи фото*).

4. Вирішити кейси:

Кейс 1. Винахідник А. подав заявку до УкрНОІВІ на видачу патенту на корисну модель бітермічного теплообмінника газового котла. У видачі патенту йому було відмовлено за відсутністю новизни. При цьому експерт послався на книгу «Експлуатація котельні», яка була надрукована за два роки до подачі заявки А., і в якій містилася інформація про газові котли та принцип їх роботи. Іншим аргументом для відмови було те, що раніше, до подання заявки А., НОІВ отримав заявку від винахідника Б. на видачу йому патенту на корисну модель бітермічного теплообмінника для котла.

Розгляньте доводи експерта і визначте чи правомірна відмова НОІВ у видачі патенту? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства.

□□ Тематика презентацій

1. Здійснення права промислової власності.
2. Порядок оформлення прав на об'єкти промислової власності.
3. Ліцензійний договір як один із способів використання об'єктів права промислової власності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 12

ТЕМА: ЗАСОБИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ОБІГУ ТА НЕТИПОВІ ОБ'ЄКТИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про правове регулювання інституту засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу та нетипових об'єктів права інтелектуальної власності; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, необхідних для захисту даних прав інтелектуальної власності.

□ □ Питання для обговорення

1. Правова охорона комерційного найменування.
2. Право інтелектуальної власності на торговельну марку.
3. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення.
4. Право інтелектуальної власності на наукове відкриття.
5. Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

□ □ Основні терміни і поняття

Комерційне найменування, принципи істинності, виключності та постійності; торговельна марка, словесна, зображувальна, об'ємна марка, просте зазначення походження товару, кваліфіковане зазначення походження товару, наукове відкриття, світова новизна, вірогідність, фундаментальність, комерційна таємниця.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Ідентифікація суб'єктів цивільного обороту, виготовленої продукції та наданих послуг здійснюється завдяки використанню ряду позначень, правова охорона яких забезпечується комплексом цивільно-правових норм, що регулюють відносини у сфері засобів індивідуалізації, що закріплюються у главах 43-45 ЦК України. До їх кола належать комерційні найменування, торговельні марки та географічні зазначення походження товарів. Але джерелами правового регулювання засобів індивідуалізації не вичерпуються лише положеннями ЦК України, а включають також закони України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг», «Про правову охорону географічних зазначень». При цьому слід звернути увагу, що такий об'єкт як комерційне найменування необхідно досліджувати лише на основі положень глави 43 ЦК України, адже воно не регулюється жодним спеціальним законом та є одним з небагатьох об'єктів, правовий режим якого на цей час потребує законодавчого регулювання.

Під час розгляду питання про право інтелектуальної власності на торговельну марку необхідно звернутися до глави 44 ЦК України та до ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг». Слід зазначити, що торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, у тому числі власні імена,

літери, цифри, зображувальні елементи, кольори, форма товарів або їх пакування, звуки, за умови що такі позначення придатні для відрізнення товарів або послуг одних осіб від товарів або послуг інших осіб, придатні для відображення їх у Реєстрі таким чином, що дає змогу визначити чіткий і точний обсяг правової охорони, що надається. Необхідно встановити, що суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку є фізичні та юридичні особи. Право інтелектуальної власності на певну торговельну марку може належати одночасно кільком фізичним та (або) юридичним особам. набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом, порядок отримання якого регулюється Законом «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг».

□□ Питання для самоконтролю

1. Які види засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг вам відомі?
2. Назвіть джерела правового регулювання відносин у сфері використання комерційних найменувань, торговельних марок та географічних зазначень.
3. Які умови правової охорони комерційних найменувань передбаченні чинним законодавством?
4. У чому полягають особливості передачі майнових прав на комерційне найменування?
5. Які види торговельних марок вам відомі? Які функції вони виконують?
6. Які умови правової охорони торговельних марок?
7. Що розуміють під «географічним зазначенням» та «зазначенням походження товару»?
8. У якому порядку та за яких умов відбувається реєстрація зазначення походження товару?
9. У чому полягає зміст майнових прав на географічні зазначення?
10. Які підстави припинення правової охорони зазначення походження товару передбачені чинним законодавством?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства підготувати порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) комерційне найменування і торговельна марка;
- 2) торговельна марка та географічне зазначення походження товару;
- 3) документи, що засвідчують права на об'єкти індивідуалізації та нетипові об'єкти права інтелектуальної власності;
- 4) строки чинності прав інтелектуальної власності на об'єкти індивідуалізації та нетипові об'єкти права інтелектуальної власності;
- 5) наукове відкриття та твір.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) зміст права інтелектуальної власності на комерційне найменування;

- 2) умови захисту комерційного найменування;
- 3) умови правової охорони торговельних марок;
- 4) види географічних зазначень.

3. Навести по три приклади реально існуючих комерційних найменувань, торговельних марок, географічних зазначень.

4. Вирішити кейси:

Кейс 1. Придумайте власну торговельну марку та поетапно опишіть процес її реєстрації.

Кейс 2. ФОП А., який займається виготовленням та продажем меду, звернувся до УКРНОІВІ з заявою про реєстрацію географічного зазначення походження товару – «Мед України», а також логотипу, який буде використовуватися на упаковці товару – малюнку пасіки на фоні державного прапора України. У заявці він зазначив, що використання прапора засвідчуватиме національну приналежність виробника та країну походження товару, що має збільшити попит на нього та прибутки підприємця.

УКРНОІВІ відмовив А. у реєстрації географічного зазначення походження товару.

З посиланням на норми чинного законодавства визначте підстави відмови НОІВ у реєстрації географічного зазначення. Який алгоритм дій необхідно здійснити А. щоб отримати правову охорону об'єктів права інтелектуальної власності?

Тематика презентацій

1. Використання права інтелектуальної власності на географічне зазначення в Україні та світі.
2. Порядок визначення та зміни комерційного найменування юридичної особи.
3. Правова охорона ноу-хау.
4. Проблемні аспекти захисту прав на торговельну марку в Україні.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 13

ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про правове регулювання основних положень цивільно-правових зобов'язань; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, що містять цивільно-правові зобов'язання.

Питання для обговорення

1. Поняття зобов'язального права та його система.
2. Поняття та структура зобов'язання.
3. Види цивільно-правових зобов'язань.
4. Сторони у зобов'язанні. Зобов'язання з множинністю осіб. Переміна осіб у зобов'язанні.
5. Підстави виникнення зобов'язань.

□ □ Основні терміни і поняття

Зобов'язальне право; зобов'язання; структура зобов'язання; суб'єкти, об'єкт та зміст зобов'язання; боржник та кредитор; право вимоги; борг; зобов'язання з активною, пасивною та змішаною множинністю осіб; деліктне зобов'язання, кондикція; регулятивні та охоронні зобов'язання; договірні та позадоговірні зобов'язання; односторонні та взаємні зобов'язання; прості та складні зобов'язання; зобов'язання з конкретно визначеним об'єктом, алеаторні зобов'язання; альтернативні та факультативні зобов'язання; основні та акцесорні зобов'язання; персоніфіковані та неперсоніфіковані зобов'язання; фідучіарні зобов'язання; зобов'язання на користь третьої особи; дольові, солідарні та субсидіарні зобов'язання; цесія, делегація; підстави виникнення зобов'язань.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Насамперед, необхідно зауважити на важливому значенні правильного та ґрунтовного розуміння матеріалу цієї теми для вивчення інших тем курсу, зважаючи, що зобов'язальне право – це підгалузь цивільного права, норми якої регулюють відносини, що виникають при переході матеріальних та інших благ від однієї особи до іншої. Зобов'язальне право як підгалузь цивільного права складається з сукупності зобов'язань. Зобов'язання – найбільш розповсюджена підстава виникнення цивільних правовідносин, яка відповідно до ч.1 ст.509 ЦК України являє собою правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

У процесі вивчення даної теми необхідно пригадати відмінності права власності як абсолютного права від зобов'язального права як відносного, питання про коло зобов'язаних осіб, про зміст правомочностей носіїв цих прав. Це допоможе зрозуміти поняття зобов'язань та зобов'язальних правовідносин і більш точно визначити місце зобов'язального права поряд з правом власності в загальній системі цивільного права України.

Здобувачи мають розуміти структуру зобов'язання, суб'єктний склад та зміст цивільно-правових зобов'язань, назвати й охарактеризувати їх види.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке зобов'язання та зобов'язальне право?

2. З яких елементів складається система зобов'язального права?
3. Яке місце займає зобов'язальне право у системі цивільного права?
4. Яку структуру має цивільно-правове зобов'язання?
5. Що таке право вимоги та борг?
6. Які ознаки мають зобов'язальні відносини?
7. Які види цивільно-правових зобов'язань вам відомі?
8. Чим односторонні зобов'язання відрізняються від взаємних?
9. Чим прості зобов'язання відрізняються від складних?
10. У чому полягають особливості акцесорних зобов'язань? Наведіть їх приклади.
11. У чому полягають особливості альтернативних зобов'язань? Наведіть їх приклади.
12. Яку назву мають сторони зобов'язання?
13. Що розуміють під зобов'язанням із множинністю осіб? Які види множинності існують?
14. Чим дольові зобов'язання відрізняються від солідарних та субсидіарних?
15. Що таке право регресу і за яких умов воно виникає?
16. Які види множинності осіб у зобов'язанні вам відомі?
17. Які види зобов'язань можуть виникати за участю третіх осіб?
18. За яких умов здійснюється цесія та делегація?
19. Які правові наслідки цесії та делегації?
20. За яких підстав виникає зобов'язання?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) зобов'язальне та речове правовідношення;
- 2) договірне зобов'язання та недоговірне зобов'язання;
- 3) заміна боржника та заміна кредитора у зобов'язанні.

2. Скласти кейси (навести приклади) зобов'язань:

- 1) за якими боржниками виступають держава, територіальні громади, юридичні особи;
- 2) з активною множинністю, з пасивною множинністю, зі змішаною множинністю;
- 3) дольових, солідарних, субсидіарних зобов'язань.

3. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) структура зобов'язання;
- 2) система зобов'язального права України;
- 3) види цивільно-правових зобов'язань;
- 4) види зобов'язань з множинністю осіб.

4. Вирішити кейс:

Кейс 1. Граючи у футбол, 12-ти річний А., 14-ти річний Б., 17-ти річний В. та 18-ти річний Г. розбили фару та лобове скло автомобіля, який належав Н., завдавши останньому збитків на загальну суму 8000 грн. Н. пред'явив до суду позов про стягнення збитків у повному обсязі.

Визначте підставу виникнення та суб'єктний склад зобов'язання. Скільки осіб виступають на боці кредитора та боржника? Визначте вид зобов'язання. Яким, на Вашу думку, має бути рішення суду?

□□ Тематика презентацій

1. Місце зобов'язального права в системі цивільного права України.
2. Структура зобов'язального права України.
3. Переміна осіб у зобов'язанні: порядок здійснення та правові наслідки.
4. Порівняльний аналіз положень інститутів цесії та делегації у джерелах приватного права Стародавнього Риму та ЦК України.
5. Договір як найпоширеніша підстава виникнення зобов'язань у цивільному праві України.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 14

ТЕМА: ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про виконання цивільно-правових зобов'язань; закріплення навичок розв'язання кейсів, пов'язаних із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів, що містять цивільно-правові зобов'язання.

□□ Питання для обговорення

1. Виконання договірних та позадоговірних зобов'язань: особливості правового регулювання.
2. Принципи виконання зобов'язання.
3. Особливості виконання грошового зобов'язання.
4. Правове регулювання виконання альтернативного зобов'язання.
5. Передоручення виконання: умови та правові наслідки.
6. Особливості виконання зобов'язань з множинністю осіб.
7. Підтвердження виконання зобов'язання.
8. Загальні положення про забезпечення виконання зобов'язань: неустойка і її види, порука, застава і завдаток, притримання, гарантія, довірча власність.

□□ Основні терміни і поняття

Виконання зобов'язання, принцип належного виконання зобов'язання, незмінність зобов'язання, принцип реального виконання зобов'язання, валюта

виконання зобов'язання, предмет виконання зобов'язання, передоручення та переадресування виконання зобов'язання, місце виконання зобов'язання, спосіб виконання зобов'язання, зустрічне виконання, неустойка, порука, застава і завдаток, притримання, гарантія, довірча власність.

Методичні рекомендації до вивчення теми

При вивченні даної теми необхідно виходити з положень, які стосуються зобов'язань, і були вивчені раніше при розгляді теми «Загальні положення про зобов'язання». Важливе значення при цьому має загальна характеристика змісту виконання зобов'язань.

Необхідно назвати принципи виконання зобов'язань, звернути увагу на суб'єкти, місце, терміни та спосіб виконання зобов'язань, розібратись у механізмі виконання часткового, солідарного та субсидіарного зобов'язання, а також з'ясувати, що означають терміни порушення, невиконання та неналежне виконання зобов'язання.

Вивчаючи дану тему, студенти повинні виходити з того, що в цивільних правовідносинах контрагенти (юридичні і фізичні особи) самі безпосередньо зацікавлені у виконанні прийнятих на себе зобов'язань і, як правило, належним чином їх виконують. Однак, для запобігання випадкам невиконання та неналежного виконання боржниками своїх обов'язків, в законодавстві передбачена система засобів забезпечення виконання зобов'язань. Так, з боржника, який порушив свої обов'язки, кредитор може стягнути збитки, але, кредитор здатен не допустити такого правопорушення, передбачивши в договорі неустойку, заставу, поруку, завдаток, гарантію.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під виконанням зобов'язання?
2. Які умови виконання зобов'язань вам відомі?
3. Чим виконання договірною зобов'язання відрізняється від виконання недоговірною?
4. Згідно яких принципів відбувається виконання зобов'язання? Назвіть їх зміст.
5. У чому полягає сутність принципу належного виконання зобов'язання?
6. Що розуміють під принципом незмінності зобов'язання?
7. Що передбачає принцип валюти виконання зобов'язання?
8. Що таке предмет виконання зобов'язання? Що є предметом виконання грошового зобов'язання?
9. У якому порядку відбувається здійснення розрахунків у іноземній валюті на території України?
10. У чому полягають особливості виконання грошового зобов'язання?
11. У чому полягають особливості виконання альтернативного зобов'язання?
12. За яких умов можливе передоручення виконання? Чим воно відрізняється від переадресування виконання?

13. Яким чином виконуються дольові, солідарні та субсидіарні зобов'язання?

14. Які правила передбачені ЦК України щодо визначення місця виконання зобов'язання? В якому випадку вони застосовуються?

15. За яких умов можливе дострокове виконання зобов'язання?

16. У чому полягають особливості зустрічного виконання зобов'язання?

17. Чим відрізняються правила виконання зобов'язання з визначеним строком виконання від виконання зобов'язання з невизначеним строком виконання?

18. За яких умов можливе виконання зобов'язання шляхом внесення грошей або цінних паперів у депозит нотаріуса, нотаріальної контори?

19. У який спосіб можна підтвердити виконання зобов'язання?

20. Які правові наслідки настають у разі відмови кредитора видати боржникові розписку чи повернути борговий документ?

21. Що таке способи забезпечення виконання зобов'язання і які їх види?

22. У чому полягають особливості способів забезпечення виконання зобов'язання?

23. Які види неустойки вам відомі? Чим штраф відрізняється від пені?

24. Який обсяг відповідальності покладається на поручителя за договором поруки?

25. У чому полягає особливість гарантії як способу забезпечення?

□□ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) гарантії та поруки;
- 2) штрафу та пені;
- 3) авансу та завдатку;
- 4) виконання дольового зобов'язання, виконання солідарного зобов'язання та виконання субсидіарного зобов'язання (одночасно всі три види).

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) правила виконання договірної та недоговірної зобов'язання;
- 2) зміст принципу належного виконання зобов'язання;
- 3) суб'єкти виконання зобов'язання;
- 4) зустрічного виконання зобов'язання.

3. Скласти ситуаційні кейси (навести приклади) зобов'язань:

- 1) договірної зобов'язання;
- 2) недоговірної зобов'язання;
- 3) зобов'язання з активною множинністю;
- 4) зобов'язання з пасивною множинністю;
- 5) зобов'язання зі змішаною множинністю;
- 6) дольового зобов'язання;

- 7) солідарного зобов'язання;
- 8) субсидіарного зобов'язання.

4. Вирішити кейси:

Кейс 1. А. надав Б. у борг 10 000 грн. на строк до 01 травня 2025 року. На момент укладання договору сторони проживали у м. Запоріжжі, але у лютому 2025 року А. переїхав на постійне місце проживання до м. Ужгород, про що повідомив Б.

У повідомленні він також просив Б. повернути йому борг достроково 01 квітня 2025 р., в доларах США, передавши необхідну суму через приватного перевізника. Б. на це відповів відмовою.

Чи обґрунтовані вимоги А.? Коли, де і як має бути виконане це зобов'язання? Як вирішити спір, що виник між сторонами? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства.

Кейс 2. Власник автомобіля А. уклав з ФОП Б. договір підряду на виконання робіт по ремонту і фарбуванню автомобіля. Але у зв'язку із хворобою, Б. не мав можливості виконати роботу особисто в обумовлений в договорі строк, а тому доручив її виконання своєму найманому працівнику В., який також мав необхідний досвід.

Замовник А. категорично заперечив проти того, щоб робота була виконана працівником В. Він наполягав на особистому її виконанні Б., професійним навичкам якого він довіряв, а у разі неможливості цього – наполягав на розірванні договору та виплаті йому штрафу за невиконання зобов'язання.

Чи можливо у даному випадку передоручити виконання зобов'язання? Які умови та правові наслідки здійснення передоручення виконання? Як розв'язати спір? Відповідь обґрунтуйте з посиланням на норми чинного законодавства.

Кейс 3. На сайті А. побачив оголошення про продаж Б. автомобіля за 200 000 грн. Оглянувши автомобіль, він погодився його купити і дав завдаток у розмірі 50 000 грн., а решту суми зобов'язався передати протягом 7 днів з дня сплати завдатку. Через кілька днів А. (покупець) захворів, про що сповістив продавця, і попросив його зачекати ще 14 днів. Однак у зв'язку із загостренням хвороби, передати гроші протягом даного періоду він також не зміг.

Не дочекавшись покупця, Б., якому терміново потрібні були гроші, продав автомобіль Д., а одержаний завдаток поштовим переказом повернув А., повідомивши його про відмову від договору. А. з ситуацією не погодився.

Чи порушені вимоги чинного законодавства? Якщо так, то ким саме? Яким чином належить вирішити спір?

5. Підготувати проекти:

- 1) документу про заміну боржника;
- 2) документу про заміну кредитора.

□ □ Тематика презентацій

1. Виконання договірних та позадоговірних зобов'язань: особливості правового регулювання.
2. Зміст принципу належного виконання зобов'язання та його юридичне значення.
3. Принципи виконання зобов'язання.
4. Особливості виконання грошового зобов'язання.
5. Передоручення виконання: умови та правові наслідки.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 15

ТЕМА: ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЙОГО ПОРУШЕННЯ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про підстави припинення цивільно-правового зобов'язання, а також правові наслідки та відповідальність за його порушення; закріплення навичок розв'язання кейсів із застосуванням набутих знань, набуття компетентностей зі складання документів з питань припинення зобов'язання та відповідальності за його порушення.

□ □ Питання для обговорення

1. Підстави припинення зобов'язання.
2. Види порушення зобов'язання. Види прострочення та його правові наслідки.
3. Правові наслідки порушення зобов'язання.
4. Відповідальність за порушення грошового зобов'язання.

□ □ Основні терміни і поняття

Припинення зобов'язання, передання відступного, зарахування зустрічних однорідних вимог, новація, прощення боргу, порушення зобов'язання; невиконання зобов'язання; неналежне виконання зобов'язання; прострочення; вина, дольова, солідарна, субсидіарна відповідальність, збитки, неустойка, штраф, пеня, випадок, непереборна сила.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Насамперед необхідно з'ясувати, що під припиненням зобов'язання слід розуміти припинення усіх прав та обов'язків, що становлять його зміст, внаслідок чого втрачається правова пов'язаність суб'єктів зобов'язань. Підстави припинення цивільно-правових зобов'язань передбачені главою 50 ЦК України, і це зокрема, належне виконання, передання відступного, зарахування, домовленість сторін, прощення боргу, поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість виконання, смерть фізичної особи, ліквідація юридичної

особи.

Розглядаючи питання порушення зобов'язання, необхідно з'ясувати, що під порушенням розуміють його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) (ст.610 ЦК). Правовими наслідками порушення зобов'язання є одностороння відмова від виконання, якщо це встановлено договором або законом; розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди та інші наслідки, передбачені законом або договором.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що слід розуміти під припиненням зобов'язання?
2. Які підстави припинення зобов'язання Вам відомі?
3. У чому полягає сутність належного виконання зобов'язання?
4. За яких умов дозволяється зарахування зустрічних однорідних вимог?
5. У чому полягають особливості зарахування у разі заміни кредитора?
6. Які існують види домовленості сторін як підстави припинення зобов'язання?
7. Що розуміють під переданням відступного?
8. Що таке новація зобов'язання і за яких умов вона здійснюється?
9. Чим новація відрізняється від передання відступного?
10. Що розуміють під прощенням боргу і за яких умов може бути застосована дана підстава припинення зобов'язання?
11. За яких умов смерть фізичної особи або ліквідація юридичної особи боржника або кредитора спричиняє припинення зобов'язання?
12. Що розуміють під порушенням зобов'язання? В чому воно може полягати?
13. Чим невиконання зобов'язання відрізняється від неналежного виконання?
14. У чому полягають особливості прострочення виконання зобов'язання?
15. Які види прострочення Вам відомі?
16. Які правові наслідки порушення зобов'язання?
17. У чому полягає одностороння відмова від зобов'язання і за яких умов вона може бути здійснена?
18. За яких умов відбувається розірвання договору?
19. У який спосіб може відбуватися зміна умов зобов'язання?
20. Яка відповідальність настає за порушення грошового зобов'язання?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю наступних юридичних категорій:

- 1) зобов'язання та правочин;
- 2) зобов'язання та договір;
- 3) зобов'язання та правовідношення.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) підстави припинення зобов'язання;
- 2) правові наслідки порушення зобов'язання;
- 3) санкції за порушення грошового зобов'язання.

3. Скласти ситуаційні кейси (навести приклади):

- 1) припинення зобов'язання зарахуванням;
- 2) припинення зобов'язання неможливістю виконання;
- 3) припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі;
- 4) прострочення кредитора;
- 5) звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання;
- 6) односторонньої відмови від зобов'язання;
- 7) виконання зобов'язання за рахунок боржника.

4. Вирішити кейси:

Кейс 1. 20 лютого А. зібрався на риболовлю на водосховище. У той день 13-ти річний Б., сусід А., втік з уроків і попросив взяти його на риболовлю. Під час риболовлі кусок льодини відірвався і рибалок понесло від берега. Вранці 21 лютого рибалки були зняті з льодини і відправлені до лікарні, де через обмороження Б. було ампутовано ногу. Батьки Б. вважали А. винним у ситуації, яка сталася з їхнім сином. Вони звернулися до адвоката з наступними питаннями:

1) чи мають вони право вимагати від А. відшкодування вартості операції, лікування, протезування та реабілітації сина у санаторії?

2) Чи можливо відшкодувати моральну шкоду за погіршення стану здоров'я сина і їх переживання?

3) Чи несе відповідальність школа за відсутність належного догляду за підлітком?

Чи правий А., коли стверджує, що його вини у тому, що сталося, немає, оскільки підліток сам попросився на риболовлю? Яку консультацію надасть юрист по поставленим запитанням?

Кейс 2. А. (наймодавець) та Б. (наймач) уклали договір оренди гаража строком на один рік. Плату за користування гаражем Б. зобов'язувався вносити щомісячно. Оскільки протягом шести місяців Б. не вносив орендної плати, А. надіслав йому листа, в якому повідомляв про дострокове розірвання договору і вимагав забрати автомобіль та інші речі, які зберігалися у гаражі. Наймач Б. не погодився з вимогами наймодавця, зауваживши, що одностороння відмова від виконання зобов'язань заборонена, і погрожував звернутися до суду з позовом про усунення перешкод в користуванні гаражем.

Чи може зобов'язання бути припинене достроково? Якщо так – то за яких умов? Чи може зобов'язання припинитися в односторонньому порядку?

5. Підготувати проекти:

- 1) повідомлення боржника про заміну кредитора у зобов'язанні;
- 2) розрахунку збитків, завданих ДТП;
- 3) розрахунку збитків, завданих простроченням оплати за договором;
- 4) розрахунку збитків, завданих продажем товару неналежної якості;
- 5) документу про припинення зобов'язання новацією.

□ □ Тематика презентацій

1. Підстави припинення зобов'язання.
2. Припинення зобов'язання зарахуванням.
3. Припинення зобов'язання за домовленістю сторін.
4. Новація: історичний досвід застосування та вітчизняне правове регулювання.
5. Правові наслідки порушення зобов'язання.
6. Субсидіарна відповідальність за порушення зобов'язання.
7. Прострочення виконання як особлива підстава порушення зобов'язання: зміст, види та правові наслідки.
8. Цивільно-правова відповідальність за порушення грошового зобов'язання.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Альтернативна неустойка – вид неустойки, згідно якого за вибором кредитора стягується або неустойка, або відшкодовуються збитки, завданні йому невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання боржником.

Боржник – сторона зобов'язання, яка зобов'язана вчинити на користь кредитора певну дію чи утриматися від її вчинення.

Виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб.

Виключна неустойка – неустойка, що обмежує відповідальність боржника тільки сплатою неустойки і виключає право кредитора на відшкодування збитків.

Виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків. Статутом кооперативу та законом може бути передбачено участь у діяльності виробничого кооперативу на засадах членства також інших осіб.

Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами.

Договірна неустойка – неустойка, що встановлюється за домовленістю сторін (її розмір, співвідношення із збитками, порядок обчислення залежать від волі учасників основного зобов'язання).

Дольові зобов'язання – зобов'язання, в яких кожен із кредиторів має право вимагати виконання зобов'язання, а кожен із боржників зобов'язаний виконати зобов'язання в рівній частці з іншими особами, якщо інше не встановлено договором чи актами цивільного законодавства.

Дрібний побутовий правочин – правочин, який задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість.

Законна неустойка – неустойка, що визначається ЦК і застосовується незалежно від того, передбачений чи ні обов'язок її сплати в договорі.

Залікова неустойка – неустойка, за якої збитки відшкодовуються у частині, не покритій неустойкою, якщо це прямо передбачено в договорі.

Звичаям є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

Звичай ділового обороту – правила поведінки, усталені у сфері підприємницької діяльності.

Зобов'язальне право – підгалузь цивільного права, норми якої регулюють відносини, що виникають при переході матеріальних та інших благ від однієї особи до іншої.

Зобов'язання – правовідношення, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Командитне товариство – товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

Кредитор – сторона зобов'язання, яка наділена правом вимоги щодо вчинення або ж відмови від вчинення боржником певної дії.

Майном є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку.

Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення.

Неспоживною є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Неустойка (штраф, пеня) – грошова сума або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Нікчемний правочин – правочин, недійсність якого встановлена законом.

Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами.

Оспорюваний правочин – правочин, недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

Пеня – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми.

Підприємницькі товариства – товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками.

Повне товариство – товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення.

Позовна давність – строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Право зворотної вимоги (регресу) – право боржника, який виконав солідарний обов'язок пред'явити вимогу до кожного з решти солідарних боржників, за яких він виконав зобов'язання перед кредитором, у рівній частці.

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Правочин, що порушує публічний порядок – правочин, що був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Представництвом юридичної особи є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Прострочення виконання – порушення стороною обов'язку передати річ, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші, вчинити інші дії у передбачений договором чи у інший розумний строк після виникнення зобов'язання.

Реальні збитки – втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки їй властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її.

Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Солідарні зобов'язання – зобов'язання, в яких право вимоги чи право виконання неподільні.

Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді.

Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Субсидіарні (додаткові) зобов'язання – зобов'язання, в яких наявні основний та субсидіарний (додатковий) боржник.

Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві.

Удаванним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили.

Упущена вигода – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Фізична особа – це людина як учасник цивільних відносин.

Фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином.

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Цивільна правоздатність – здатність мати цивільні права та обов'язки.

Цивільне право – галузь права, що регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Штраф – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Штрафна (кумулятивна) неустойка – неустойка, що стягується понад збитки, завданні кредитору невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання боржником.

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Цивільне право України : підручник. Частина загальна / Баранова Л.М., Дуденко Т.В. та ін. ; за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2024. 568 с.
3. Цивільне право : підручник у 2-х томах. Том 1. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2020. 656 с.
4. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 976 с.
5. Щипанова О.О., Болокан І.В. Цивільне та сімейне право: Загальні положення про зобов'язання : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 74 с.

Додаткова

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 9 : Цивільне право / редкол.: Н.С. Кузнецова (голова), О.В. Кохановська, А.Б. Гриняк та ін. Харків : Право, 2023. 928 с.
2. Вчення про цивільно-правову відповідальність : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Беляєв та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. 816 с.
3. Дзера І.О. Санкції у цивільному праві : проблеми теорії та судової практики : монографія. Харків : Видавничий дім Дакор, 2022. 540 с.
4. Ефективне врегулювання спорів: підручник / за заг. ред. Ю. Д. Притики. Кол. авторів, Притика Ю. Д. та інші. Київ : Видавничий дім Дакор, 2025. 360 с.
5. Зловживання правом : зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 308 с.
6. Зразки документів з приватного права (цивільно-процесуальне та господарсько-процесуальне законодавство України) : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. / В.І. Лебідь, П.С. Матвєєв, С.П. Матвєєва, Н.С. Хатнюк. Київ : Алерта, 2021. 182 с.

7. Моральна шкода. Все, що потрібно знати юристу ...і трохи більше / В.І. Манукян. Харків : Право, 2020. 568 с.
8. Надьон В.В. Цивільно-правова відповідальність у вітчизняній і зарубіжній доктрині та практиці : монографія / В. В. Надьон ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 416 с.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В.І. Теремецького. Київ : Видавничий дім Професіонал, 2020. 1152 с.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 6-те вид., перероб і допов. / за ред. О.В Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т.1. 752 с.
11. Нижний А.В., Ходаківський М.П., Юровська Г.В. Визнання правочинів недійсними : основи теорії та судова практика : посібник для суддів / за ред. А.В. Нижного. Київ : Алерта, 2020. 234 с.
12. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : монографія / А.О. Покровська. Харків : ЕКУС, 2024. 232 с.
13. Попова С.О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.
14. Право власності : способи захисту крізь призму судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2023. 616 с.
15. Право інтелектуальної власності України : підручник / Шишка О.Р., Шишка Р.Б., Фелик В.І., Макаришева Т.С. Київ : Ліра-К, 2025. 620 с.
16. Право нерухомості крізь призму судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2024. 480 с.
17. Практика Суду Європейського Союзу у сфері авторського права : навчальний посібник / Н. Сорока, М. Микієвич ; МОН України, ЛНУ ім. Івана Франка. Харків : Право, 2024. 480 с.
18. Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Голубєва Н.Ю. Київ : Норма права, 2020. 348 с.
19. Римське право крізь призму традиції і судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 512 с.
20. Рішення Європейського Суду з прав людини. Захист прав людини і основоположних свобод в цивільному судочинстві (2022-2024) / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 378 с.
21. Самойленко Г.В., Щипанова О.О., Бичківський О.О., Луц Д.М., Ніколаєнко І.Р. Regulatory Provision of the Passenger's Rights in the System of Warranties of their Compliance and Realization. *Amazonia investiga*. 2020. № 9 (27). С. 25-33.
URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1192>.
22. Сидоров Я.О., Щипанова О.О., Юрченко В.В. Юридична відповідальність викривача у практиці Європейського суду з прав людини: передумови для деталізації регулювання у законодавстві України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 14. С. 01-19.

23. Ткачук О.М. Цивільний кодекс України : постатейний покажчик правових позицій Верховного Суду – Великої Палати та Касаційного цивільного суду (практика 2020 року). Харків : Право, 2021. 744 с.

24. Харитоновна О., Довгерт А. Оновлення Цивільного кодексу України. Формування підходів. Київ : Гельветика, 2020. 674 с.

25. Цивільне право : Загальна частина : навч. посіб. / Іванюта Н.В., Ніколенко Л.М., Буга В.В., Бондаренко О.О., Колосов Р.В. Харків : Видавничий дім Дакор, 2021. 312 с.

26. Цивільне право (частина загальна). Курс лекцій : навч. посіб. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 448 с.

27. Цивільне право в Україні : підручник. У 2 частинах. Частина 1. Загальна / Шишка Р.Б. Київ : Ліра-К, 2022. 736 с.

28. Цивільне право України. Навчальний посібник до складання вступного випробування в магістратуру у форматі ЗНО : навч. посіб. / Борисова В.І., Іванова К.Ю., Карнаух Б.П., Ходико Ю.Є. Харків : Право, 2021. 396 с.

29. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. Том 3. Право власності та інші речові права / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2023. 808 с.

30. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. Том 4. Право інтелектуальної власності / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2023. 616 с.

31. Чернега В.М. Цивільне право: національне, міжнародне, зарубіжне, порівняльне : підручник. Частина перша. / Чернега В.М. Київ : Ліра-К, 2025. 498 с.

32. Щипанова О. О. Відшкодування шкоди, завданої громадянам України збройною агресією російської федерації. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23 листопада 2023 року / за заг. ред. Т.О. Коломоець Запоріжжя: ЗНУ, 2023. С. 46-52.

33. Щипанова О.О. Механізм виникнення права власності на об'єкт, закінчений будівництвом : *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 2. С. 162-165.

34. Щипанова О.О. Механізм припинення права приватної власності на об'єкти нерухомого майна шляхом викупу їх для суспільних потреб. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 20 листопада 2020 року / за заг. ред. Т.О. Коломоець. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 55-58.

35. English Private Law. Oxford Principles of English Law. / Edited by Andrew Burrows QC FBA . Oxford university press, 2021. 1625 p.

36. Gillian Douglas, An Introduction to Family Law. Second Edition. Oxford university press, 2021. 256 p.

37. Shchypanova O. ., Liutikov P. ., Branowicki W. ., Yehorov S. ., Ulyanov O. . Human Rights And Freedoms Under The Conditions of Martial State: Legal

Regulation, Directions of Improvement. *Jurnal IUS Kajian Hukum dan Keadilan*. 2023. T. 11. № 3. С. 624-633.

Нормативно-правові акти Європейського Союзу та рішення ЄСПЛ

1. Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

2. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 року (TFEU). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

3. Директива 2004/48/ЄС від 29 квітня 2004 року про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності.

4. Регламент 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних і про вільний рух таких даних – GDPR.

5. Рішення Суду справедливості ЄС (Четверта Палата) від 7 березня 2024 року, IAB Europe, C604/22.

6. Рішення Суду справедливості ЄС (Велика Палата) від 16 січня 2024 року, Österreichische Datenschutzbehörde, C-33/22.

7. Рішення Суду справедливості ЄС (Велика Палата) від 30 квітня 2024 року, Procura della Repubblica presso il Tribunale di Bolzano, C-178/22.

8. Рішення Суду Справедливості ЄС (Третя Палата) від 14 грудня 2023 року, VX and AT v. Gemeinde Ummendorf, C-456/22).

9. Рішення Суду справедливості ЄС (Перша Палата) від 20 червня 2024 року, GEMA, C-135/23.

10. Рішення Загального Суду (Третя Палата, розширений склад) від 8 травня 2024 року, Puma v EUIPO – Fujian Daocheng Electronic Commerce, T-758/22.

11. Рішення Європейського Суду з прав людини (ECHR) *Garnaga v. Ukraine*, 16.05.2013. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%93%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%B0%20%D0%BF%D1%80>

[%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-1.pdf](https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-1.pdf).

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

2. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/perelik_sprav/.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

4. Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України. URL: <https://kap.minjust.gov.ua/>

5. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>

6. Офіційний сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/>
7. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ). URL: <https://ukrpatent.org/>
8. Офіційний сайт Національної Асоціації Адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua>.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільне право України : підручник. Частина загальна / Баранова Л.М., Дуденко Т.В. та ін. ; за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2024. 568 с.
2. Цивільне право : підручник у 2-х томах. Том 1. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2020. 656 с.
3. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 976 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 9 : Цивільне право / редкол.: Н.С. Кузнецова (голова), О.В. Кохановська, А.Б. Гриняк та ін. Харків : Право, 2023. 928 с.
5. Термінологія законодавства. Офіційний сайт Верховної Ради. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>.
6. ЗНО-онлайн (право). URL : <https://zno.osvita.ua/master/pravo>.
7. Цивільне право (загальна частина) : методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи для здобувачів вищої освіти / уклад. О. А. Устименко, А. А. Цибань. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 74 с. URL : <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/a3bab662-2764-4919-91cb-6d9c5e392c30/content>

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Щипанова Ольга Олександрівна

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

**Методичні рекомендації та завдання до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право»
освітньо-професійної програми «Право» : в 2 ч. Ч. 2.**

Рецензент *Т.О. Коломоєць*
Відповідальний за випуск *Д.О. Єрмоленко*
Коректор *О.О. Щипанова*